

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

Teologická fakulta

Katedra pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**JOSEF ÚLEHLA A JEHO PŘÍNOS REFORMNÍ PEDAGOGICE
NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ**

Autor práce:	Eliška Škodová
Vedoucí práce:	PaedDr. Petr Bauman
Studijní obor:	Pedagogika volného času
Forma studia:	Prezenční

2009

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci na téma Josef Úlehla a jeho přínos reformní pedagogice v meziválečném období vypracovala samostatně, na základě vlastních zjištění a za použití pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

.....
Eliška Škodová

V Českých Budějovicích dne 24.4.2009

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce panu PaedDr. Petru Baumanovi, za věnovaný čas, metodické vedení a odborné rady při zpracování bakalářské práce. Dále bych chtěla poděkovat zaměstnancům knihovny Teologické fakulty, kteří mi ochotně vyšli vstříc a pomohli mi získat potřebnou literaturu.

Obsah

Úvod.....	5
1. Historické souvislosti.....	7
1.1 Postavení české pedagogiky za Rakouska-Uherska	7
1.2 Vývoj pedagogiky v Československu v meziválečném období 1918-1939	11
1.3 Příčiny pedagogických reforem v letech 1918-1939	16
1.4 Reformátoři, kteří ovlivnili dílo Josefa Úlehly	18
1.4.1 Johann Friedrih Herbart	18
1.4.2 Lev Nikolajevič Tolstoj	20
1.4.3 Herbert Spencer	21
1.5 Moravské učitelstvo	24
2. Josef Úlehla.....	28
1.6 Životopis moravského profesora Josefa Úlehly.....	28
1.7 Pedagogické názory Josefa Úlehly	36
1.8 Volná škola a její koncepce	40
3. Hodnocení díla a přínosu Josefa Úlehly	44
Závěr	48
Seznam literatury	50
Abstrakt.....	52
Abstract	53

Úvod

Snad každá doba měla své vychovatelské myslitele a reformátory, kteří hlásali nové směry ve výchově. Jejich osudem však bylo, že nebyli ve své době pochopeni a někdy teprve dlouho po jejich smrti lidstvo uskutečnilo jejich myšlenky.¹ Česká pedagogika z období první Československé republiky, ale také z dob Rakouska-Uherska, je dodnes velmi málo prozkoumaná a věnuje se jí jen malá část pedagogických odborníků. Mým cílem proto bude prozkoumat, jak naše pedagogika reagovala na tehdejší celosvětové reformní pedagogické hnutí a jakým způsobem se v tomto hnutí uplatňovala práce moravského učitele Josefa Úlehly. Myslím si, že význam československé reformní pedagogiky a poznatky o této pedagogice širší publicitě stále unikají, významná práce tehdejších pedagogů je opomíjena a upadá v zapomnění.

Téma své práce jsem si zvolila na základě svého zájmu o historii a významné české historické osobnosti. Mým přáním bylo věnovat se životu a práci zapadlých vlastenců. Z podnětu PaedDr. Petra Baumana, vedoucího mé práce, jsem se zaměřila na pedagogické osobnosti v meziválečném Československu a po přečtení odborného článku „Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu“ od Tomáše Svatoše², jsem si vybrala Josefa Úlehlu. Úlehla byl jedním z předních představitelů Moravy, první osobností, která otevřeně vystupovala proti tehdejší německé pedagogice J. F. Herbarta a vrátila se k zásadám Komenského. Po vzniku samostatného Československa byl pověřen k vytvoření první Československé školské reformy a je předchůdcem známých autorů, ale přes své velmi pokrokové myšlenky a snahu osvobodit tehdejší pedagogiku z německého absolutismu si nevydobył takové postavení, jako např. V. Příhoda, O. Chlup, a další. Tento významný pedagog přelomu 19. a 20. století si podle mého názoru zaslouží pozornost nejen v české historii pedagogiky, ale v celoevropském měřítku. Jeho názory sice nenašly ve své době takové uplatnění, jaké by si zasloužily, ale ovlivnily myšlení celé další generace

¹ srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 4-7.

² srov. SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online].

a podle mého názoru posloužily jako vzor dalším pedagogickým myslitelům. To dokazuje např. skutečnost, že již 10 let před známým Příhodovským požadavkem na jednotnou školu Úlehla usiloval o organizační sjednocení české školy pod myšlenkou „jednotné, vnitřně diferencované školy s pracovními metodami a formami výuky.“³ Ve své práci se pokusím přednést pedagogické názory Josefa Úlehly a shrnout jeho úspěchy i neúspěchy na poli filosofickém a literárním.

Cílem práce je na základě řady dílčích informací uceleně popsat a analyzovat postavení Josefa Úlehly v měnících se historických a kulturních podmínkách přelomu 19. a 20. století, a jeho snahy o vytvoření první české školské soustavy. Vycházím především z česky psané literatury, která v převážné většině pochází z dob života Úlehly, od jeho přátel či je jeho vlastním dílem a je bohužel do dnešní doby značně roztráštěná. Uvědomuji si, že nejen tato skutečnost může vést ke zkreslení některých informací, ale také následující historické dění značně zkreslilo pohled na toto období a přínos tehdejších myslitelů. Snažila jsem se proto vycházet z co největšího počtu pramenů a přistupovat k nim kriticky.

Práce je členěna do tří kapitol. První přináší pohled na historické souvislosti a události, které měly vliv na českou pedagogiku a také na názory Josefa Úlehly. V druhé části se věnuji životu a dílu Josefa Úlehly a třetí část představuje dílo Josefa Úlehly a reakce na něj.

Doufám, že se mi podaří vystihnout ve své práci důležité historické, pedagogické ale i osobní okamžiky tohoto myslitele a samouka, který ve svém díle navázal na Jana Amose Komenského a nemalou mírou přispěl ke zlepšení postavení učitelů v Čechách a na Moravě.

³ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 62-73.

1. Historické souvislosti

O historických souvislostech nejen období 1. Československé republiky, ale také Rakouska-Uherska je nutné se zmínit z důvodu objasnění situace ve školství, ale také v jiných institucích, které měly na školství v Čechách, ale také na Úlehlovo pedagogické myšlení nemalý vliv. Pokusím se v následujících podkapitolách vytvořit ucelený obraz vývoje školství a různých pohledů na jeho proměny.

1.1 Postavení české pedagogiky za Rakouska-Uherska

Výchova doprovází lidské pokolení od jeho zrodu a tak jako se vyvíjela společnost, měnily se výchovné ideály i jejich praktická realizace. Historický vývoj výchovy zkoumají dějiny pedagogiky a školství. Sledují výchovné teoretické ideály i v praxi realizované způsoby výchovy. Snaží se zachytit zákonitosti vývoje výchovy v širších společenských souvislostech a poskytnout pro současné pedagogické pracovníky cenné poznatky a zajímavé podněty k inspiraci. Každý systém výchovy a vzdělávání tedy odráží nejen společensko-kulturní situaci dané země a dané doby, ale také její historický vývoj.⁴

50. léta 19. století, doba Úlehlova dětství, probíhala v českých zemích za Bachova absolutismu. Zároveň s ním se prosazovala germanizace a převaha katolické církve ve školství.⁵ Konkordát, uzavřený dne 18. srpna 1855 ve Vídni mezi Jeho Svátostí papežem Piem IX. a Jeho c. k. apoštolským Veličenstvem Františkem Josefem I., císařem rakouským, vydal školství zcela do rukou církve. Dotýká se školství v V. článku, kde stanovuje že: *„Veškeré vyučování katolické mládeže bude ve všech jak veřejných, tak neveřejných školách přiměřeno učení katolického náboženství. Biskupové budou mocí řídit náboženskou výchovu mládeže a pečlivě nad tím dozírat, aby při žádném učebním předmětu nevyskytlo se nic, co by bylo na závalu katolické víře a mravní čistotě.“* Článek VII. uvádí, že: *„V gymnasiích a středních školách pro katolickou mládež určených budou pouze katolíci jmenováni*

⁴ srov. LUKÁČ, E. *Reformné pedagogické hnutie v ČSR – zdroj inšpirácií pre súčasnú školu*, s. 3.

⁵ srov. tamtéž, s. 3.

profesory a učitelé, a celé vyučování bude podle povahy předmětu k tomu přizpůsobeno, aby vstúpilo do srdcí zákon křesťanského života. Biskupové na základě společných porad určí, kterých knih má se používati na jmenovaných školách při přednášení náboženství.“ A článek VIII. hovoří o vyučování v obecných školách: „Všichni učitelé obecných škol pro katolíky určených budou podléhati církevnímu dozoru. Jeho Veličenstvo bude jmenovati školní inspektory z mužů navržených biskupem. Víra a mravnost toho, kdo má býti ustanoven učitelem, musí býti bez poskvrny. Kdo sejde s pravé cesty, bude svého místa zbaven.“⁶

Na sklonku 50. let česká buržoazie bojovala za historická práva „zemí Koruny české“ a usilovala o federalizaci Rakouska. Po neúspěchu Rakouska ve válce s Pruskem a Itálií v roce 1866 se však rakouská vláda nesnažila překonat národnostní poměry v říši a uspokojit požadavky jednotlivých národů, ale přistoupila k vyrovnání s Maďary. Německo se rozdělilo s Maďarskem o moc v tzv. Rakousko-Uhersku.⁷ Český národ nebyl s nástupem dualismu spokojený. Požadoval, aby se českým zemím dostalo stejných práv jako Uhrám, které získaly téměř úplnou samostatnost.⁸ Neúspěchy vedly k tomu, že český národ zaujal pasivní postoj a zástupci „zemí Koruny české“ se neúčastnili jednání říšské rady ani zemských sněmů.⁹

Tento přístup však nevedl k pozitivním výsledkům. Ukázalo se to zejména ve školství, kde vláda přikročila k dalekosáhlým reformám.¹⁰ Prosincová ústava z roku 1867, jež byla reakcí na Rakousko-Uherské vyrovnání, zrušila konkordát ustanovením, že vrchní dozor nad školami přísluší státu, a zákon 48/1868 z 25. května 1868 potvrdil, že: „*Na vyučování v jiných předmětech (tj. kromě náboženství) církev neb společnost náboženská žádného působení nemá*“.¹¹ Dále byl přijat říšský zákon ze 14. května 1869, který stanovil povinnou osmiletou školní docházku a praktické zásady, vytvářející poměrně pokrokovou soustavu školství. Rakouský stát převzal herbartovskou školu a proměnil ji v součást svého absolutismu a centralismu. Úředním ideálem se stala škola, která v žácích utlačovala samostatnost, ale

⁶ Císařský patent ze dne 5. listopadu 1855 č. 195 ř. z. [online].

⁷ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 19-31.

⁸ srov. DOHNALOVÁ, T. *Rakousko-Uhersko v letech 1867-1918* [online].

⁹ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 19-31.

¹⁰ srov. tamtéž, s. 19-31.

¹¹ *Zákon 48, ze dne 25. května 1868 jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy v církvi* [online].

utlačovala také samostatnost učitelů. Navíc školní inspektoři měli ještě své vlastní školní ideály, a tak se ve školách uplatňovala drezůra v malichernostech nejen podle centrálních školních předpisů, ale také podle jednotlivých inspektorů.¹² Přesto se setkáváme i s názorem, že školství v Čechách i na Moravě od vydání květnových zákonů značně pokročilo, bylo po hmotné stránce dobře zabezpečeno, zvláště pokud jde o budovy a pomůcky.¹³ O těchto změnách a novodobém československém školství se píše v díle Gustava Adolfa Lindnera, profesora pražské univerzity.¹⁴ Avšak tento vnější pokrok nestačil. Bylo zapotřebí dosáhnout vnitřního pokroku, tedy aby také učitelstvo „podlehlo pokroku“.¹⁵

Nové zákony narazily na odpor české buržoazie. Veřejnost se stavěla proti novým školním zákonům, o kterých se tvrdilo, že jsou vytvořeny ve prospěch škol německých. Němci pasivního odporu Čechů využívali ve svůj prospěch a zřizovali v Čechách nové německé školy. Například měšťanských škol měli na Moravě Němci větší počet než česká většina. Roku 1871 nebyla na Moravě žádná česká měšťanská škola, ale čtyři německé a roku 1885/1886 zde bylo 16 českých škol a 59 německých. Germanizaci podporovali i němečtí inspektoři, kteří vykonávali dozor nad českými okresy.¹⁶

Učitelstvo neslo těžce, že se v úřadech proti výslovnému znění § 19 ústavního zákona z roku 1867 uplatňovala němčina, že správy škol musely dopisovat školním úřadům jen německy a ve školství byly snahy zavést němčinu jako povinný vyučovací předmět. Druhá fronta, na které muselo učitelstvo svádět tuhé boje, byl boj proti klerikalismu ve školství.¹⁷ Klerikalismem se zde rozumí politický směr prosazující prvořadou roli církve a duchovenstva v politickém a kulturním životě.¹⁸ I po přijetí školských zákonů z roku 1868 a 1869, které učinily konec konkordátním poměrům, uplatňovali kněží značný vliv na školství. Někteří z nich zastávali i po

¹² srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 7-18.

¹³ srov. ÚLEHLA, J. *Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském*, s. 4-11.

¹⁴ srov. SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online].

¹⁵ srov. ÚLEHLA, J. *Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském*, s. 4-11.

¹⁶ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 19-31.

¹⁷ srov. tamtéž, s. 19-31.

¹⁸ srov. *Ilustrovaný encyklopedický slovník*, II. díl, J-Pri, s. 138

roce 1869 úřad školního inspektora, účastnili se učitelských schůzí, přednášeli učitelstvu a psali do učitelských časopisů.¹⁹

Po vzniku Rakouska-Uherska se stále více vyhraňovaly spory národnostně filozofické, které měly své důsledky pro školství, školskou politiku i každodenní učitelskou praxi. Toto období je označováno jako první ze základních čtyř etap české reformní pedagogiky a je nazýváno „Protiherbartovským obdobím“.²⁰

Protiherbartovská orientace v české pedagogice se začala zřetelněji objevovat již v 80. letech 19. století a vycházela z kritiky herbartismu jako „pedagogiky učitele“. Její kritici volali po názornosti ve vyučování, vytýkali tehdejšímu školství dominanci verbálního sdělování na úkor přímé činnosti dětí atd. Snažili se opět vrátit k myšlenkám humanistického přístupu k výchově (Rousseaua, Tolstého, Spencera,...) a spojit je s ideou „národní výchovy prostřednictvím národního obsahu vzdělání“.²¹

Přelom 19. a 20. století přinesl celosvětové „hnutí nové výchovy“, označované jako „pedagogika dítěte“. Česká podoba tohoto úsilí měla svébytnou podobu, která se projevovala jako nekritické odmítání všeho „starého“, jako součásti celonárodního protihabsburského odporu. Terčem kritiky se stala především Herbartova praktická filozofie, tzv. mravověda, a jeho didaktický systém. Proti němu se do popředí dostávalo učení o „nové“ škole, ve jménu pozitivismu a evolucionismu.²² Klasický pozitivismus se zrodil a zformoval jako filozofie ve 20.-50. letech 19. století v díle francouzského myslitele Augusta Comta, na kterého později specifickým způsobem navázali John Stuart Mill a Herbert Spencer. Společnou jim zůstala myšlenka, že jediným relevantním způsobem poznání je poznání pozitivní či vědecké, které zavrhuje spekulace a soustředí se výhradně na přesný výzkum faktů a jejich souvislostí.²³ Pozitivismus v českých zemích měl však jinou podobu. Byl přejat od S. Milla a H. Spencera, ale snažil se především o demokratizaci společnosti. Pro tyto specifčnosti je v českých zemích nazýván „moderním reformním hnutím“. Do tohoto hnutí se řadí Josef Úlehla díky svým pedagogickým pracím, činnosti

¹⁹ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 19-31.

²⁰ srov. SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online].

²¹ srov. tamtéž, s. 2-4.

²² srov. tamtéž, s. 2-4.

²³ srov. VACURA, M. Pozitivismus. In KUNCA, T. *Empirismus a analytická filosofie*, s. 22.

v mladém moravském učitelstvu, šíření pozitivistických názorů a kritice dosavadního stavu školství, kterou vedl jako boj proti herbartismu.²⁴

Mnohá očekávání byla spojována s vidinou vzniku samostatného státu. Do jeho vínků chtěli přispět mnozí učitelé a teoretici výchovy tím, že přinášeli mnoho podnětů, návrhů či koncepcí. Představovali tak reformní myšlenky, často rozporuplné, přehnaně kritické, jednostranné, které však vycházely z národnostního hlediska.²⁵

1.2 Vývoj pedagogiky v Československu v meziválečném období 1918-1939

Meziválečné pedagogické reformní dění v ČR člení Svatoš,²⁶ do čtyř etap:

- Pedagogiku do roku 1918 označuje jako tzv. „pedagogiku protiherbartovských tendencí“ s úsilím o národní výchovu a orientaci na dítě a jeho potřeby. Hlavními představiteli byli J. Úlehla, J. Mazík, P. Sula, B. Večeře a další. Jako své zahraniční vzory uváděli Rousseaua, Tolstého, Spencera, později Deweye a další.
- 20. léta označuje za období individuálních pedagogických pokusů (pedagogicky či umělecky zaměřených). Jako představitele uvádí B. Hrejsovou, F. Mužíka, P. Sulu, A. Kavku, E. Štorcha, a další. Jejich zahraničními vzory byli Ferreira, Freinet, Tolstoj, Key, Montessori,...
- 30. léta tvoří tzv. „příhodovská reforma“ a úsilí o jednotnou vnitřně diferencovanou školu s centry v Praze a Brně. Představiteli jsou V. Příhoda, O. Chlup, J. Uher, M. Dismann, S. Vrána a další. Zahraničními vzory jsou: Dewey, Thorndike, Decroly a Daltonský plán.
- Čtvrtá etapa v letech 1945-1948 je charakterizována neúspěšnými snahami o obnovu reformního hnutí v ČSR a komunistickým převratem, kdy došlo ke vzniku jednotné nediferencované školy a převládlo kolektivní pojetí výchovy. Představitelem je např. Z. Nejedlý a členové komise pro pokusné školy. Zahraničním představitelem může být Makarenko a socialistická pedagogika.

²⁴ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 62-73.

²⁵ srov. SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online].

²⁶ srov. tamtéž, s. 1-2.

Státní převrat, kterým dobylo Československo své samostatnosti, zastihl tehdejší pedagogickou generaci nepřipravenou pro školskou reformu.²⁷ Oficiální pedagogika proto pokračovala ve studiu německých teorií. Za Rakouska-Uherska totiž nebyla dostatečná svoboda k radikálním pokusům. Na tento problém také upozornil prezident T. G. Masaryk na Prvním sjezdu československého učitelstva a přátel školství: „*Proto bych chtěl ještě zdůrazniti, abyste ve svém programu rozlišovali dobře cíle bližší a další, abyste přihlíželi k praktickosti svého úkolu, který máte vy a naše vláda. Za absolutismu církevního a státního učitel, skoro bych řekl, často se brodil v idealismu, protože nesměl upřímně mluvit pravdu. ...této negativnosti, tohoto nepravého, nedosti upřímného idealismu bylo učitelstvo zbaveno a jest si přáti, aby učitelstvo nám podalo ideál uskutečnitelný dnes, nepřehlížejíc těch dalších met, ke kterým spějeme, a spějeme k nim v duchu Komenského, jehož jméno jest programem tohoto sjezdu.*“²⁸

Předválečné reformní hnutí bylo různotvaré a většinou málo plodné. Nejvíce se prakticky uplatňoval směr volné školy, založený na vlivu Tolstého. Tato doba je charakteristická individualistickými reformními pokusy, které byly však jen ojedinělé. V praxi se experimentátoři často opírali o heslo Tolstého, že nejlepší metodou je žádná metoda.²⁹

Pedagogické myšlení prvních desetiletí 20. století je obdobím velmi různorodým a obtížně charakterizovatelným nejen pedagogickými názory, ale i formami výchovy. Domácí pedagogika reagovala osobitě a po svém na tehdejší celosvětové hnutí reformní pedagogiky. Doba po vzniku samostatného Československa byla dobou plnou poválečného nadšení a návratů k obrozeneckým ideálům, umocňovaným skutečností vzniku nového, samostatného státu. Veřejnost čekala rozsáhlou reformu školství, která by reprezentovala novou dobu a zúročila dosavadní zkušenosti. Očekávání se jen částečně naplnilo v roce 1921, kdy byl přijat školský zákon, tzv. malý školský zákon, někdy označován jako Metelkův. Nedošlo však k razantním a systémovým změnám ve výchově. Proto se začaly ozývat hlasy po uskutečnění volné a pracovní školy a požadavky po svobodné učitelské práci. Učitelé chtěli reagovat na zahraniční reformní dění a navázat na předválečné domácí pokusy.³⁰

²⁷ srov. PŘÍHODA, V. *Školská reforma, polemické stati*, s. 5-15.

²⁸ Publikace sjezdu, s. 17. In PŘÍHODA, V. *Školská reforma, polemické stati*, s. 5-6.

²⁹ srov. PŘÍHODA, V. *Školská reforma, polemické stati*, s. 5-15.

³⁰ srov. tamtéž, s. 5-15.

Jelikož zásadní systémová změna přístupu ke vzdělávání a výchově nepřicházela, reagovala učitelská veřejnost tím, že se mnozí učitelé rozhodli uskutečnit pedagogické pokusy na svých školách a ve svém regionu. Individuální reformní pokusy 20. let jsou označovány jako aktivity silných individualit.³¹ První pokusné školy v naší novodobé pedagogické historii, které založili průkopníci reformního pedagogického hnutí můžeme rozdělit do dvou skupin:

- 1) Školy, které probouzely rozvoj v souladu se společenským prostředím a pořádkem, který mělo dítě v budoucnosti aktivně spoluvytvářet (např. Pokusná obecná pracovní škola v Holešovicích, Volná škola práce v Kladně).
- 2) Školy, které preferovaly úplnou svobodu rozvoje dítěte, když učitel vytvářel vhodné podmínky pro tento rozvoj bez přesně stanoveného učebního plánu (např. F. Mužík, F. Bakule,...)³²

Činnost jednotlivých pokusných škol však nebyla vzájemně koordinovaná, jednotliví učitelé se nesnažili o masové šíření svých výchovných představ a jejich pokusné školy měly krátkodobou existenci. První desetiletí existence 1. Československé republiky je tedy obdobím vzniku a krátkodobého trvání pokusných škol, které byly závislé na nadšení a každodenní práci jednotlivých zakladatelů.³³

Veřejnost neupírala reformátorům z tohoto období snahu po změně přístupu k výchově a oceňovala stav, kdy na nepřicházející školskou proměnu mnozí učitelé reagovali osobní aktivitou. Nicméně sebelépe připravené individuální pokusy nemohly nahradit systémovou změnu. Žádný z těchto přístupů se neuchytil také díky kritice nahodilosti a zjevné nevědeckosti těchto přístupů.³⁴ Přesto nebylo školství v tomto období zcela pasivní, docházelo k nárůstu počtu škol, k vybudování nového školského systému na Slovensku, k výchově nových mladých učitelů, přijímání nových legislativních opatření atd.³⁵

Do 30. let se však nic nezměnilo na školské organizaci ani na vnitřní práci. Učilo se podle rakouských osnov.³⁶ Zklamané učitelstvo na konci 20. let chápalo současnost

³¹ srov. tamtéž, s. 5-15.

³² srov. LUKÁČ, E. *Reformné pedagogické hnutie v ČSR – zdroj inšpirácií pre súčasnú školu*, s. 5.

³³ srov. tamtéž, s. 3.

³⁴ srov. PŘÍHODA, V. *Školská reforma, polemické stati*, s. 5-15.

³⁵ srov. LUKÁČ, E. *Reformné pedagogické hnutie v ČSR – zdroj inšpirácií pre súčasnú školu*, s. 3.

³⁶ srov. PŘÍHODA, V. *Školská reforma, polemické stati*, s. 5-15.

jako dobovou „krizi inteligence“, která se projevila neschopností systémové změny v přístupu k výchově. Zklamání z toho, že Československá pedagogika neměla žádnou smysluplnou koncepci ještě více umocňoval sílící vliv zahraničních impulsů, které masivně vypovídaly o celosvětových zkušenostech s uskutečňováním reformních myšlenek ve školské praxi.³⁷ Na nezdary ve školství upozornil sám prezident ve svém jubilejním poselství: *„A co říci o naléhavosti správné politiky školské a výchovné? Jen si to dobře uvědomme, že naše školy mají učit a vychovat více než půl třetího milionu žactva, že jen školy lidové mají dva miliony a dvakrátstatisíc dětí! V celém světě se volá po reformách školy a vychování – co my, národ Komenského? Obávám se, že jiné země nás předešly. Tak jako nový stát má nové a složité úkoly, tak též škola přeměnami společnosti a její složitosti je nucena k reformám. Požadavek se vyslovuje často, že škola musí být přizpůsobena životu, rozuměj životu novému...“*³⁸

27. října až 4. listopadu 1928 se konal v Praze Pedagogický týden, pořádaný Československou obcí učitelskou, jehož programem byla „reforma školská ve smyslu jednotné diferencované školy a reforma vzdělání učitelského“. Na tomto programu se usnesl také Říšský svaz československého učitelstva a konečně se tedy dospělo k jednotnosti ve školském reformním programu. Po osmdesáti letech byl proveden návrh na změnu osnov střední školy a zdálo se, že je vše programově připraveno také pro reformu měšťanské školy. Pro tuto změnu však nebyla ještě připravena půda, a to jak po stránce právní tak hospodářské.³⁹

Při hledání nového řešení změn v československém školství bylo prioritou téma jednotné školy na úrovni druhého stupně. Při řešení této otázky se školští odborníci rozdělili do dvou skupin:

- tzv. pražské křídlo reformní pedagogiky v čele s Václavem Příhodou,
- tzv. brněnské křídlo vedené Otokarem Chlupem.
- Třetí neoficiální pojetí představovaly myšlenky Jana Uhra, který plně nespadal ani do jedné skupiny, ale s úspěchem se pokoušel o funkční integraci zahraničních zkušeností s domácími impulsy.⁴⁰

³⁷ srov. SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online].

³⁸ Poselství prezidenta republiky Dr. T.G. Masaryka k 28. říjnu 1928 Státní nakladatelství, s. 19. In PŘÍHODA, V. *Školská reforma, polemické stati*, s. 10.

³⁹ srov. PŘÍHODA, V. *Školská reforma, polemické stati*, s. 5-15.

⁴⁰ srov. SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online].

Reformní hnutí 30. let bylo naprosto odlišné od předchozího desetiletí. Bylo založeno na vědeckém přístupu a právě opora ve vědeckém zázemí předurčovala, aby pedagogické pokusy 30. let byly úspěšnější a dlouhodobě významnější než ty předchozí. Toto období konečně přineslo dlouho očekávanou systémovou změnu. Pod jejím vlivem se aktivizovalo československé školství, sjednotilo učitele a vědce, a vedlo k myšlenkám a realizacím nových přístupů a metod, které ctily dítě a jeho potřeby.⁴¹ Krůčkem k realizaci jednotné školy, jež se dostala do popředí kulturního zájmu, byl vládní návrh Bechyňův-Maškův z roku 1923, jenž osnovně ztotožnil nižší střední školu se školou měšťanskou. Návrh byl však většinou odmítnut. Z pohledu Václava Příhody, jednoho z aktérů reformy, byla návrhu zákona vytýkána neschopnost zabezpečit v jednotné škole výchovu dětí nadaných. Nezdar, který jej provázel, byl těžkou ranou reformnímu hnutí ve smyslu jednotné školy. Odpovědní činitelé našeho státu se vzdali radikálního řešení školské problematiky. Nastalo období drobných oprav a výnosů. V atmosféře neustálé kritiky nebylo možno vydat v Československu učební osnovy. Pro samé negativní soudy a vysoké ideály se nedospělo k řešení praktických úkolů, kterými by se dal základ k další práci.⁴²

Podle současných hodnocení bylo reformní hnutí u nás mnohostranné a na světové úrovni. Jan Průcha vidí reformní pedagogiku jako významnou a rozvíjenou, hlavně v letech mezi dvěma světovými válkami. Uvádí, že Československo 20. a 30. let minulého století bylo jednou z nejprogresivnějších zemí, pokud jde o rozvíjení alternativního školství. Vysoká úroveň tehdejší české reformní pedagogiky čerpala ze zahraničních pedagogických teorií, stejně jako z domácího výzkumu a praxe.⁴³ Naši pedagogové čerpali ze zahraničních zkušeností a naše poznatky se setkávaly s příznivou odezvou v cizích časopisech.⁴⁴ Např. jeden z nejvýznamnějších představitelů tehdejší reformní pedagogiky pedagog a psycholog Václav Příhoda uskutečnil několik studijních pobytů v USA a v jiných zemích, odkud k nám přinášel řadu teoretických a praktických poznatků o nových trendech vývoje školství. Tehdejší alternativní školy se vyvíjely také v důsledku tvořivosti a nadšení učitelů. To je dokumentováno počtem individuálních pokusů učitelů

⁴¹ srov. tamtéž, s. 5-7.

⁴² srov. PŘÍHODA, V. *Školská reforma, polemické stati*, s. 5-15.

⁴³ srov. PRŮCHA, J. *Alternativní školy a inovace ve vzdělávání*, s. 10-15.

⁴⁴ srov. SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online].

o vytváření alternativních forem vyučování, počtem pokusných reformních škol, počtem alternativních učebnic, metodických příruček, testů, aj.⁴⁵

Reformní pedagogické hnutí v období existence Československé republiky poukázalo na bohatost a různorodost výchovně-vzdělávacích metod a přístupů, které učitelé ve své každodenní činnosti používali. Jejich práce nebyla výsledkem příkazů z nadřízených školských orgánů, ale projevem jejich vlastního zájmu o zkvalitnění výchovně vzdělávacího procesu. Lukáč uvádí, že jejich snahy o vlastní odborný růst a jejich úsilí přiblížit školu každodennímu životu však dosud nebyly doceněny.⁴⁶

Mnichovské události a roky 2. světové války přerušily rozvíjející se činnost učitelů v Čechách i na Slovensku a znamenaly zánik všech pokusných škol a tříd. Pokusy o obnovení myšlenek reformního pedagogického hnutí z období předválečné ČSR ztroskotaly na politicky prosazované linii státní jednotné školy, vnitřně nediferencované. Vítězstvím socialistické ideje se radikálně změnil pohled i na reformní pedagogickou aktivitu, která se začala hodnotit z pozice nepřátelské koncepce. Nezasloužená kritika, která byla vyjádřena začátkem 50. let, odsoudila jakékoli snahy, které by mohly vést k oživení pokusnictví na školách.⁴⁷

Násilné přerušování vývoje alternativního školství a oficiální odmítání teorií reformní pedagogiky u nás po roce 1948 způsobilo, že nyní je nutné shromažďovat poznatky o rozvoji alternativního školství v zahraničí, ale také znovu objevovat historické tradice alternativních škol v naší zemi.⁴⁸

1.3 Příčiny pedagogických reforem v letech 1918-1939

Pedagogika v letech 1918-1939 jako věda více než kdy jindy čerpala z jiných společenských i přírodních disciplín, což se projevovalo utvářením nových výchovných koncepcí. Na rozdíl od předchozích období bylo pro pedagogiku 20. století typické, že vedle sebe současně existovaly různé výchovné přístupy, často od sebe zásadně odlišné. Při hledání odpovědi na otázku: „*Jakou výchovu pro jakou společnost?*“ se často projevovaly politické a ideové priority a tendence dané doby.⁴⁹

⁴⁵ srov. PRŮCHA, J. *Alternativní školy a inovace ve vzdělávání*, s. 10-15.

⁴⁶ srov. LUKÁČ, E. *Reformní pedagogické hnutí v ČSR – zdroj inšpirací pro současnou školu*, s. 70.

⁴⁷ srov. tamtéž, s. 70

⁴⁸ srov. PRŮCHA, J. *Alternativní školy a inovace ve vzdělávání*, s. 10-15.

⁴⁹ srov. SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online].

Pedagogika prodělává svůj vývoj souběžně s filosofií, politikou, kulturou i vědou. Dějiny pedagogiky ukazují jasnou cestu a touhu po jednotě vzdělání. Touha po celistvosti a po sjednocení je v pedagogice patrná po celé 19. století. Komenský, Jacotot a Herbart, každý z jiné strany, upozorňovali na touhu po přirozenosti, a bojovali proti oddělování učení od věcí a od života. 19. století je pedagogicky stoletím hlubokého úpadku, ve kterém vyučování propadlo hromadnému učení a drobení v předměty. Po celé toto století se proto projevovaly snahy bojovat proti mechanizaci školní práce. Cesta moderní pedagogiky vedla od skládání prvků a částí v mechanické celky, k tzv. globalismu.⁵⁰ Hledaly se mosty mezi školními předměty, hledaly se jednotící myšlenky. Globalizační úsilí vedlo k postupnému odstranění předmětů a k tzv. sjednocenému vyučování. Mimo tyto jednotící snahy se projevila touha přeměnit veškeré vyučování ve skutečný život a odstranit vyumělkovanost metod a falšování přirozených situací v předmětech. Vliv na tuto změnu měl zejména ruský hrabě Lev Nikolajevič Tolstoj.⁵¹

Tato globalizační revoluce nenechala ve škole kámen na kameni. Josef Úlehla promluvil roku 1896 proti vyumělkovanému a skleníkovému učení počtům na učitelské konferenci v Příboru: „*Když jsem jako čekatel učitelský byl přítom, jak učitel vyvínoval pojem jedné, jak nato vysvětloval vztah tohoto pojmu k němu samému, že totiž jedna bez jedné není nic, jedna dělena jednou že jest jedna, jedna v jedné obsažena jednou, divil jsem se velice tomu, že žáci při těch výkladech tiše a způsobně seděli a dobře odpovídali, ačkoli jim dle mého přesvědčení rozumět nemohli; divil jsem se tím více, čím hlouběji jsem cítil, že se takto počtům učiti nemá.*“⁵² Zvláště často upozorňoval Úlehla na nepřirozenost vyučování jazykového, zejména vyučování čtení. „*Slovem, učení školní má se jak možno podobati tomu učení, jímž dítě doma nabývá znalosti rodného jazyka.*“⁵³ Tento náš reformátor živě cítil rozpor mezi školou a mezi životem, působený tím falšováním školních situací. Do dětí se vkládalo stále více a více vědomostí v nových a nových předmětech metodami, které spoléhaly na paměť a na rychlé, povrchní osvojování.⁵⁴

⁵⁰ srov. PŘÍHODA, V. *Globální metoda, nové pojetí výchovy*, s. 36-42.

⁵¹ srov. tamtéž, s. 36-42.

⁵² PŘÍHODA, V. *Globální metoda, nové pojetí výchovy*, s. 43.

⁵³ PŘÍHODA, V. *Globální metoda, nové pojetí výchovy*, s. 43.

⁵⁴ srov. tamtéž, s. 43-48.

1.4 Reformátoři, kteří ovlivnili dílo Josefa Úlehly

V dalších podkapitolách bych chtěla zmínit některé významné pedagogické myslitele, kteří měli nezastupitelný vliv na život a dílo Josefa Úlehly a skrze něj ovlivnili reformní pedagogické snahy v Československu.

1.4.1 Johann Friedrich Herbart

Johann Friedrich Herbart se narodil 4. května 1776 v Oldenburgu Thomasi Gerhardu Herbartovi justičnímu a vládnímu radovi a matce Lucii. Již ve velmi nízkém věku projevoval zcela mimořádné a všestranné nadání a dosahoval překvapujících výsledků ve studiu. Mimo jiné byl také hudebně nadaný, učil se hře na čtyři nástroje, už jako jedenáctiletý sklízел úspěchy na soukromých koncertech při hře na klavír a také sám skládal hudbu. Roku 1788 vstoupil na oldenburgské gymnázium, které úspěšně absolvoval v roce 1794. Otec si přál, aby studoval práva, ale Herbart se rozhodl pro studium filozofie v Jeně. Roku 1797 odešel do Bernu, kde působil jako vychovatel tří dětí tamního zemského regenta. Již zde se začaly formulovat jeho pedagogické myšlenky, které se později staly hlavními principy jeho pedagogické soustavy. Kvůli matčinu špatnému zdravotnímu stavu se musel však po čtyřech letech vrátit zpět do Oldenburgu. Po matčině smrti odešel Herbart do Brém, kde mu bylo nabídnuto, aby připravil návrh pro reformu tamního gymnázia. Výsledkem byla práce „Ideje k pedagogickému učebnímu plánu pro vyšší studia“, kde uplatnil své pedagogické zkušenosti a poznatky ze Švýcarska. V květnu roku 1802 přesídlil na univerzitu do Göttingenu, kde studoval a od semestru 1802-3 také sám učil. V roce 1809 se stal profesorem v Königsbergu, kde se mu splnil jeho sen, v praxi realizovat své experimentální ideje. V Königsbergu se také oženil s dcerou anglického obchodníka, s níž žil v bezdětném manželství. V Königsbergu se však i přes své úspěchy cítil poněkud stísněně a tak opět přesídlil do Göttingenu, kde 14. srpna 1841 zemřel.⁵⁵

Herbartova pedagogika byla ovlivněna jeho filosofií, ale také jeho etikou, které byly pod vlivem myšlenek I. Kanta. Smyslem Herbartovy filozofie bylo hledání

⁵⁵ srov. CIPRO, M. Johan Friedrich Herbart. In *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, devatenácté století*, s. 129-143.

vnitřních souvislostí v myšlení a zkoumání měnících se vztahů mezi věcmi – reály, které lze objektivně zkoumat. Ve své etice vycházel z estetiky a hovořil o základních morálních idejích, které jsou dány vztahem vůle k jiné vůli. Na tomto základě vymezil 5 mravních idejí: ideje vnitřní svobody, dokonalosti, blahovůle, práva a hodnocení. Vlastní Herbartův pedagogický systém spočíval především v charakteristice pojmu vláda, vyučování a vedení.⁵⁶

- Vláda je nutno používat u dětí raného věku, které ještě nemají mravní vůli k učení. Jejich „divokost“ musí být usměřována dozorem a tělesnou péčí, zákazy, příkazy a také tresty v nejnnutnějších případech i fyzickými. Hlavními prostředky vlády je autorita a láska.
- Vyučování má být výchovné a směřovat k budoucnosti. Jeho smyslem je vzbudit mnohostranný zájem díky jasnosti, sdružení, systému a správné metodě, což jsou základní prvky učení. Potom dochází u dětí k „vytváření myšlenkového okruhu“, který je vede k touze po vzdělávání. Tato myšlenka dala příčinu kritikům srovnávat herbartismus s pedagogickým intelektualismem, který podceňuje volní a citovou stránku člověka a jednostranně zdůrazňuje rozumové myšlení. Předpokladem vyučování je podle Herbarta zkušenost, živý styk a lidský kontakt, neméně důležitý je také zájem a pozornost žáků.
- Vedení má za úkol upevnit vůli dítěte k „charakterové síle mravnosti“. K tomu slouží 1) objektivní charakter, který tvoří žádosti, zvyklosti, náklonnost, temperament, atd. a 2) subjektivní charakter, což jsou předsevzetí, zásady a další. Úkolem vychovatele je sjednotit objektivní a subjektivní, a to nenásilně a neautoritativně.

Vládou dochází ke zformování vůle, vyučováním je vypracován vhled, tedy schopnost estetického posouzení světa a vedení sjednocuje a zharmonizovává tyto dva přístupy v „mravní charakter“ jedince.⁵⁷

Herbart přispěl k vybudování pedagogiky jako uceleného teoretického systému, rozpracoval didaktickou složku pedagogiky, zdůraznil nutnost důkladného vzdělání učitelů, zřídil učitelský seminář a cvičné školy, upozorňoval na přetěžování žactva, požadoval úpravu učebních osnov podle místních poměrů a zmapoval pedagogickou

⁵⁶ srov. tamtéž, s. 134-143.

⁵⁷ srov. tamtéž, s. 134-143.

problematiku. Postupně získal velké množství stoupenců, kteří rozvíjeli a přizpůsobovali jeho pedagogiku měnícím se okolnostem. Díky tomu se rozvinul vlivný myšlenkový směr – herbartismus, který se postupně rozšířil po celé Evropě a své zastánce našel i v USA.⁵⁸

1.4.2 Lev Nikolajevič Tolstoj

Lev Nikolajevič Tolstoj se narodil v Jasně Poljaně 9. září 1828. V šestnácti letech nastoupil mladý Tolstoj na kazaňskou univerzitu, kde se rok věnoval orientálním jazykům a poté právu. Ani studium práv však neuspokojovalo jeho energický potenciál, a tak se následující 3 roky věnoval četbě dle vlastní volby, studiu literatury, dějin a politiky. V devatenácti letech se přestěhoval zpět do Jasně Poljany, kde převzal dědictví po otci, a kde roku 1849 založil školu pro rolnické děti. V roce 1851 vstoupil na Kavkaze do vojenské služby a zúčastnil se bojů na Kavkaze a později také v Sevastopolu. V této době začal svou literární činnost. Roku 1856 opustil armádu a podniknul studijní cestu na západ. Po návratu z cest roku 1859 se Tolstoj obohacený o znalosti západní pedagogiky rozhodl začít pracovat ve své jasnopoljanské škole jako učitel. Vlastní pedagogickou činností pak dokazoval přednosti svobodného vyučování, probouzel zájem o věc formou volných besed s dětmi a zavrhoval striktně vymezené osnovy. Ve svých statích v časopise „Jasnaja Poljana“ popisoval fungování své svobodné školy, volný školský režim a jeho vliv na vzdělávání dětí. V roce 1872 vydal Čítanky pod souhrnným názvem „Azbuka“. Jednalo se o sérii učebnic např. slabikář, mluvnice, aritmetika, atd. A v roce 1874 napsal stať „O lidovém vzdělání“, kde shrnul své pedagogické názory, které jsou inspirované ruským lidem. Ke konci života prožíval rodinné i pracovní krize, které vyplývaly z jeho pocitu nezdaru. Zemřel 22. listopadu 1910 na zápal plic.⁵⁹

Významný ruský spisovatel a autor „Vojny a míru“ a „Anny Kareninové“ byl také významným a originálním pedagogickým myslitelem. Rozvinul nekonvenční pedagogický názor, že jediným kritériem pedagogiky je volnost a jedinou metodou je zkušenost: „...svoboda je nezbytnou podmínkou každého opravdového vzdělávání jak

⁵⁸ srov. tamtéž, s. 134-143.

⁵⁹ srov. CIPRO, M. Lev Nikolajevič Tolstoj. In *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*, s. 339-348.

pro žáky, tak pro učitele, tzn. že jak hrozba tresty, tak slibování odměn, jež činíme předpokladem získávání těch či oněch vědomostí, nejenže nepřispívají k opravdovému vzdělávání, nýbrž ze všeho nejvíce mu překážejí.“⁶⁰ Chtěl, aby výchova násilně nezasahovala do dětského života, ale dala průchod spontánní duševní i tělesné aktivitě dítěte. Kládl důraz na citovou a mravní stránku dítěte a za hlavní pramen vzdělání považoval samotný život a zkušenost. Ve své jasnopoljanské škole zavedl svobodnou výuku různých předmětů podle vlastní volby dětí, a to pro děti již od sedmi let. Všiml si individuálních psychologických rozdílů mezi dětmi a tvrdil, že nejlepší metodou ve vzdělávání je žádná metoda anebo všechny metody dohromady, které by umožnily učiteli vybrat takový postup, který nejlépe odpovídá individualitě dítěte. „Kdybych měl po vnějším prvním dojmu školy vytknouti rozdíl mezi ruskou školou církevní, německou a mojí, bude hlavní rozdíl takový: ve škole církevní je slyšení zvláštní, nepřirozeně jednotvárný křik všech žáků a někdy přísný křik učitelů, v německé je slyšet pouze hlas učitelův a někdy osamělé hlasy žáků; v mojí je slyšet silné hlasy učitelů i žáků skoro najednou.“⁶¹ Tolstoj byl obdivovatelem J. J. Rousseaua a jeho pedagogického díla „Emil“. Lze říci, že se jedná o dva ideově příbuzné myslitele, kteří každý poněkud jiným specifickým způsobem zastávali stejný ideový směr přirozenosti zájmů dítěte a jeho spontánnosti.⁶²

1.4.3 Herbert Spencer

Herbert Spencer se narodil 27. dubna 1820 v učitelské rodině v Derby v Anglii. Mezi jeho předky patřili urození husitští emigranti, kteří byli zahrnuti do Anglie evropskými náboženskými válkami. To bylo také později důvodem vzájemné korespondence Herberta Spencera a Josefa Úlehly. Pro slabé zdraví byl Spencer většinou soukromě vyučován otcem a později také svým strýcem.⁶³ Největší vliv na Spencera měl právě jeho otec William George Spencer, který byl zkušeným a váženým soukromým učitelem, autorem návrhu anglického systému těsnopisu

⁶⁰ L.N.Tolstoj a jeho pedagogický odkaz. SPN Praha 1982. s. 191. In CIPRO, M. *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*, s. 339-348.

⁶¹ L. N. Tolstoj: Články pedagogické. Díl I. Praha 1912. s. 42. In CIPRO, M. *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*, s. 339-348.

⁶² srov. CIPRO, M. Lev Nikolajevič Tolstoj. In *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*, s. 339-348.

⁶³ srov. VACURA, M. Pozitivismus. In KUNCA, T. *Empirismus a analytická filosofie*, s. 33.

a autorem učebnice „Vynalézavá geometrie“. Vzdělával svého syna a dal mu impuls k vlastnímu sebevzdělávání, které mu později nahradilo univerzitní studium. Od svých třinácti let byl Spencer vychováván a vzděláván svým strýcem Thomasem Spencerem, který měl na něj také značný vliv. Díky tomu se Spencer stal již v šestnácti letech pomocným učitelem v Derby. Po několika měsících však učitelské povolání opustil a věnoval se dráze železničního inženýra, na které setrval deset let.⁶⁴ Toto povolání ho přivedlo ke studiu geologie, díky které se stal evolucionistou ještě před objevem Ch. Darwina zveřejněným v práci „O vzniku druhů přirozeným výběrem“. To Spencer prokázal ve svém díle „Přežití nejzdatnějšího“, 1852.⁶⁵ V letech 1848-1853 působil jako redaktor v londýnském časopise „The Economist“ a po odchodu z redakce se věnoval vědecké činnosti. V roce 1858 vznikla u Spencera myšlenka reorganizovat a přehodnotit pod úhlem evolucionistických idejí historické poznání, a proto vypracoval projekt „Syntetické filosofie“ nazvaný „První principy“ (1862-96). Jeho dílo však v Anglii narazilo na odpor v církevních kruzích. Neočekávanou podporou jeho díla byli jeho američtí přátelé, kteří mu poskytli finanční prostředky a umožnili mu absolvovat přednáškovou cestu po Spojených státech, kterou Spencer uskutečnil roku 1882. Spencer se pak věnoval psaní dalších svazků „Syntetické filosofie“, které vyšly jako II. a III. Principy biologie (1864), IV. a V. Principy psychologie (1870-72), VI., VII. a VIII. Principy sociologie (1877-96) a IX. a X. Principy etiky (1879-93). S přibývajícím věkem podléhal Spencer stále více depresím, ke kterým přispívaly změny ve společnosti, kritika některých jeho děl a upadání zájmu o jeho dílo. 8. prosince 1903 v Brightonu tento významný anglický představitel klasického pozitivismu a zároveň originální myslitel zemřel.⁶⁶

Jeho pedagogika je shrnuta v díle „Výchova: intelektuální, mravní a tělesná“, kde kritizoval tehdejší školy, které mechanicky přejímaly tradiční model vzdělávání mládeže. Tento model byl pouze „dekorativní“ a nepřinášel praktické vzdělání. Sám Spencer říká: *„Nejen v minulé době, ale právě tak i za našich časů se klade to vědění, jež napomáhá osobnímu blahu, až za ono, jež přináší potlesk. ...žák na celé*

⁶⁴ srov. CIPRO, M. Herbert Spencer. In *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*, s. 279-283.

⁶⁵ srov. VACURA, M. Pozitivismus. In KUNCA, T. *Empirismus a analytická filosofie*, s. 33.

⁶⁶ srov. CIPRO, M. Herbert Spencer. In *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*, s. 279-283.

své pozdější dráze v devíti z desíti případů nepotřebuje latinu a řečtinu k žádnému praktickému účelu. ...ve své dílně nebo v kanceláři, při správě svého statku nebo v rodině, při svém povolání jako ředitel banky nebo nějakého technického závodu opravdu málo užije člověk vědomostí, jimž věnoval tolik let...“⁶⁷ V době rychle se rozvíjející techniky, průmyslu a obchodu upozorňoval na to, že je potřeba reálné a praktické přípravy mladých lidí. Za nejdůležitější činnosti považoval ty, které slouží k „sebezachování člověka“. Jsou to činnosti zaprvé k uchování zdraví a prodloužení života, zadruhé ke studiu předmětů poskytujících vědomosti potřebné pro volbu a výkon povolání, zatřetí vědění potřebné pro zachování rodu a pro vykonávání rodičovských povinností, začtvrté studium připravující člověka pro funkci občana a zapáté k estetické výchově, která by však měla být uskutečňována v mimoškolní výchově jako zájmová volnočasová aktivita. Položil otázku důležitosti různých složek vzdělávacího obsahu a pokusil se ji racionálně řešit. Pro intelektuální výchovu vymezil postup od lehkého k těžkému, od neurčitého k určitému, od konkrétního k abstraktnímu, výchovu v souvislosti s výchovou historickou, výchovu ve shodě s poznatky o vývoji lidské civilizace tedy od empirického k racionálnímu a konečně stanovil, že „*Děti mají být vedeny k tomu, aby prováděly vlastní zkoumání a vyvozovaly vlastní závěry. Mělo by se jim proto říkat co možná nejméně, spíše by se jim měla dávat příležitost, aby co možná nejvíce odhalily.*“⁶⁸ Spencer kritizoval vyučování, které podávalo dětem příliš mnoho informací nesrozumitelným a složitým způsobem a bylo vynucováno tresty. Toto vyučování formovalo podle Spencera pasivní jedince, neschopné si poradit. Spencer poměrně průkopnický zdůrazňoval význam sebevzdělávání a motivace.⁶⁹

⁶⁷ SPENCER, H. *Die Erziehung*. Leipzig 1910. s. 1-2. In CIPRO, M. *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*, s. 283-289.

⁶⁸ SPENCER, H. *Die Erziehung*. Leipzig 1910. s. 70. In CIPRO, M. *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*, s. 283-289.

⁶⁹ srov. CIPRO, M. Herbert Spencer. In *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*, s. 279-283.

1.5 Moravské učitelstvo

Jak už bylo výše naznačeno, přelom 60. a 70. let 19. století byl významný podstatnými změnami v oblasti vzdělávání, výchovy a organizovanými činnostmi učitelstva. Vydání tzv. říšského školního zákona mimo jiné umožnilo zakládat učitelské organizace i české obecné, měšťanské a střední školy. Následkem toho se stala Olomouc centrem celého učitelského dění Moravy a vznikly zde nové učitelské organizace: např. Spolek moravských učitelů v Olomouci či různé okresní učitelské jednoty: např. Komenský, Budeč, atd. V 60. letech byli mluvčími těchto organizací především středoškolské profesory, od 80. let však hlavní pozice v těchto organizacích zaujímali spíše učitelé obecných a měšťanských škol.⁷⁰

První učitelská organizace na Moravě byla založena z podnětu profesorů Slovanského gymnázia v Olomouci a především jeho ředitele Jana Evangelisty Kosiny. Kosina byl významnou moravskou osobností, stal se prvním ředitelem Slovanského gymnázia, byl spoluvůrcem časopisu „Komenský“ a založil v Olomouci „Matici školskou“. 18. června 1870 byl založen „Spolek moravských učitelů v Olomouci“, který se stal koordinátorem třinácti učitelských organizací a snažil se zakládat další okresní učitelské jednoty.⁷¹ V prvním výboru tohoto spolku bylo 5 profesorů, 8 učitelek, 1 kněz a 1 katecheta, v předsednictvu byla však převaha středoškolských profesorů. Předsedou spolku byl zvolen profesor J. E. Kosina, jeho funkční období však bylo ukončeno již na prvním „Sjezdu učitelstva československého a příznivců školství“, který se konal v Praze 30.8.-2.9.1870. Na tomto sjezdu byl za hlavního zástupce moravského učitelstva zvolen Václav Novotný.⁷²

V průběhu existence spolku došlo několikrát ke změně jeho názvu, ale i přes změny ve vedení organizace byly hlavní cíle spolku stále stejné. *„Tato učitelská organizace,... se stala hlasatelkou českého školství na Moravě, šířitelkou pokrokových tradic českého národa mezi učitelstvem a neohroženou bojovnicí*

⁷⁰ srov. HÝBL, F. Moravské učitelstvo. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 3-13.

⁷¹ srov. tamtéž, s. 3-13.

⁷² srov. HÝBL, F. Moravské učitelstvo. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 3-13.

za oprávněné učitelské požadavky.“⁷³ Spolek usiloval o zřízení českých škol a vyučování v českém jazyce, psal petice ministerstvu kultury a vyučování do Vídně atd.⁷⁴ Úkolem spolku byl také boj proti podceňování práce učitelů, zvláště obecných a měšťanských škol, jejichž platy zdaleka nedosahovaly platové úrovně úředníků se stejným vzděláním. Učitelé byli zvláštní kategorií veřejných zaměstnanců a jejich platy byly hrazeny ze zemských rozpočtů a upravovány zemskými zákony.⁷⁵

V roce 1872 se stal místopředsdou spolku František Slaměník. Zabýval se problematikou národního školství a učitelskými záležitostmi. Situace uvnitř moravské učitelské organizace nasvědčovala, že je nutno od základů změnit její strukturu i vedení, aby vedoucí úlohu ve spolku zaujalo učitelstvo národní, a ne středoškolské. Tehdejší předseda „Moravského učitelstva“ profesor Vincenc Prasek tedy odstoupil ze své funkce a na jeho místo byl 23. září 1882 dosazen František Slaměník, který se v této funkci udržel téměř dvacet let. S ním nastoupila do vedení skupina učitelů obecných a měšťanských škol. Začalo tak nové období moravské učitelské organizace. Byly vypracovány nové stanovy organizace, která se přeměnila v „Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě“ (dále jen ÚSJU). Hlavními cíli se stalo rozšíření počtu českých škol a tříd, jmenování českých inspektorů pro české okresy a úsilí, aby české děti navštěvovaly české školy. Slaměník vypracoval „Pamětní spis“ o českém národním školství a zastupoval veškeré organizované moravské učitelstvo zastoupené v 39 okresních učitelských jednotách. Dále zřídil v Přerově Museum Komenského a Jubilejní fond pro vdovy a sirotky po učitelích.⁷⁶

V roce 1885 se konal na Moravě sjezd československého učitelstva, který byl posledním společným shromážděním moravského učitelstva a římsko-katolického duchovenstva. Názorové rozdíly v oblasti vzdělávání byly již propastné a vedly ke vzájemnému rozchodu, který byl definitivní od roku 1888. Projevilo se to např. jako reakce učitelstva na návrh knížete Lichtensteina, který chtěl prosadit církevní dohled na školství. Proti tomuto návrhu se v řadách učitelstva zvedl velký odpor

⁷³ HÝBL, F. Moravské učitelstvo. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 6.

⁷⁴ srov. tamtéž, s. 3-13.

⁷⁵ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 19-31.

⁷⁶ srov. HÝBL, F. Moravské učitelstvo. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 3-13.

a byla sepsána petice, kterou F. Slaměník osobně předal předsedovi poslanců říšské rady ve Vídni Dr. Englovi 2. května 1888.⁷⁷

90. léta v ÚSJU se vyznačovala neustálými boji za českou školu a zvýšení učitelských platů. Uvnitř organizace se však začínaly projevovat názorové rozdíly, které vedly k vytvoření „Spolku katolického učitelstva“ a tzv. „Pokrokového hnutí“.⁷⁸ K Pokrokovému hnutí, které vzniklo mezi podučiteli se připojovali stále další mladí učitelé, kteří vyčítali dosavadnímu vedení spolku, že mladí nemají zastoupení ve výboru, a že při hájení platových požadavků spolek nepostupuje dost razantně. Postupně narůstal odpor proti starému vedení ÚSJU a docházelo ke stále častějším útokům na předsedu spolku F. Slaměníka, kterému bylo vytýkáno, že jeho osoba je příčinou všech nedostatků organizace. Jako jeho protiváhu si toto hnutí vybralo Josefa Úlehlu, který zatím nebyl v žádné učitelské organizaci angažován, byl populární jako autor „Listů pedagogických“ i jiných prací a vystupoval jako obratný řečník na učitelských schůzích.⁷⁹ Výsledkem bylo, že se Josef Úlehla rozhodl postavit do čela Pokrokového hnutí a jednat o nespokojenosti s dosavadní organizací ÚSJU. Hnutí si stanovilo základní cíle, a to dosáhnout svobody učitelstva, jednotného služného dle čtyř tříd státních úředníků a akademického vzdělávání učitelstva. V roce 1901 vydal Úlehla brožuru, ve které informoval učitelskou veřejnost o snahách a cílech pokrokového učitelstva na Moravě.⁸⁰ Vyzdvihoval přínos květnových školských zákonů z roku 1868 a 1869, zároveň však upozorňoval na to, že v mnoha případech nedošlo k jejich realizaci v praxi, a že doba od vydání těchto zákonů značně pokročila.⁸¹ Shrnuje zde požadavky mladého učitelstva do 6 základních bodů. ÚSJU má zajistit: aby se pedagogickou prací zvyšovala duševní, mravní i hospodářská úroveň českého národa na Moravě; aby se tato práce opírala o výsledky bádání a o zkušenosti získané ze školní i mimoškolní praxe; aby školské zákonodárství zabezpečilo učitelům svobodu bádání, vědění a veřejného projevu a užívání takto získaných poznatků ve vyučování; aby zabezpečilo

⁷⁷ srov. tamtéž, s. 3-13.

⁷⁸ srov. tamtéž, s. 3-13.

⁷⁹ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 74-88.

⁸⁰ srov. tamtéž, s. 74-88.

⁸¹ srov. ÚLEHLA, J. *Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském*, s. 4-11.

dostatečnou vysokoškolskou vědeckou přípravu učitelům; aby zabezpečilo dostatečné existenční příjmy a aby chránilo jejich občanskou plnoprávnost.⁸²

Slaměnikovo vedení se vyslovilo proti těmto navrhovaným změnám. Kopáč ve své knize uvádí, že valná hromada se údajně vyslovila v tom smyslu, že „*neuznává prospěšným měniti podstatně osvědčenou organizaci českého učitelstva na Moravě.*“⁸³ Mezi ÚSJU a Pokrokovým hnutím tak vznikl boj, který vyvrcholil na schůzi delegátů v Tišnově 19. srpna 1901, kde se hlasovalo o návrhu na změnu stanov. Ostře zde bylo vytykáno výboru a zejména Slaměnikovi, že neudělali nic pro změnu současné situace. Slaměník proto oznámil, že se vzdává své předsednické funkce a solidárně s ním se vzdal svých funkcí celý výbor. Na předsednickou funkci ÚSJU byl kandidován Josef Úlehla, což Kopáč hodnotí slovy: „*Volbou Josefa Úlehly za předsedu Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě, a odchodem Slaměnikovým z organizačního života je vyznačen přelom v životě moravského učitelstva*“⁸⁴

⁸² srov. tamtéž, s. 51-52.

⁸³ KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 81.

⁸⁴ tamtéž, s. 88.

2. Josef Úlehla

Moravský učitel Josef Úlehla, představitel linie pozitivismu a evolucionismu, který prosazoval myšlenky Spencera a Deweye, byl jednou z mnoha osobností, které pociťovaly potřebu změnit dosavadní vztah mezi učitelem a žákem. Usiloval o to, aby tento vztah vycházel ze vzájemné důvěry, lásky a oboustranného pochopení. Výchova je podle něj věcí života a přírodních zákonů, vše záleží na vztahu mezi vychovávaným a vychovatelem. Důležitá je dále dětská spontánnost a „žákovské pokusnictví“, proto vycházel z výuky bez osnov a rozvrhu hodin. Hlavní metodou má být samočinnost a život sám.⁸⁵ Byl ovlivněn významnými autory, zejména J. S. Millem, H. Spencerem, L. N. Tolstým a z českých myslitelů především T. G. Masarykem, F. Drtinou či O. Březinou.⁸⁶

V následujících podkapitolách se pokusím vystihnout podstatné okamžiky Úlehlova života jak osobního, tak i pracovního, jeho úspěchy i neúspěchy.

1.6 Životopis moravského profesora Josefa Úlehly

Josef Úlehla se narodil 15. nebo 16. března 1852 v Podivíně u Břeclavě, literatura se na přesném datu narození neshoduje. Rodiče byli nezámožní a stěhovali se z místa na místo.⁸⁷ Jeho otec Ludvík Úlehla byl vyučeným mlynářem a truhlářem a byl slovenského původu. Matka Rosálie za svobodna Láglová byla Němka.⁸⁸ Přesto, že to byla velmi inteligentní žena, česky se nikdy dobře nenaučila a s mužem i dětmi mluvila jen německy.⁸⁹ Možná právě díky tomu ovládal Úlehla již od svého útlého dětství čtení i psaní, jak v českém, tak v německém jazyce. V dětství se Josef se svými rodiči a bratrem Liboslavem často stěhoval. Když bydleli v Žadovicích u Kyjova jako nájemci mlýna, uhodilo roku 1863 sucho, takže nebylo co mlýt a otec

⁸⁵ srov. SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online].

⁸⁶ srov. CACH, J. Josef Úlehla, přední představitel Moravy. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 14.

⁸⁷ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 32-41.

⁸⁸ srov. HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, s. 15-24.

⁸⁹ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 32-41.

Ludvík ztratil téměř veškeré své jmění.⁹⁰ Poté, co začalo mlynářské řemeslo upadat,⁹¹ si pronajali hostinec v Břeclavě, který však brzy vyhořel. Uchýlili se do Nové Vsi, kde si pronajali obecní hostinec a pole. Ani tady se jim však nedařilo. Mladší Josefův bratr Liboslav zde roku 1872 zemřel na otravu krve.⁹² Pro nepřízeň místního faráře pak museli Úlehlovi opět odejít a to z důvodu, že Ludvík Úlehla nechodil do kostela. Odstěhovali se tedy nakonec do Týnce u Břeclavy.⁹³

Josef Úlehla nastoupil do školy již ve svých čtyřech letech. Hned po několika dnech se naučil číst a německy uměl číst již v pěti letech. Díky tomu, že dobře prospíval, pro něj časté stěhování a navštěvování různých škol nepředstavovalo problém. V Kyjově navštěvoval se svým bratrem hlavní školu u piaristů a později chodil také do 1. až 3. třídy německého gymnázia piaristů ve Strážnici.⁹⁴ Ve třetím ročníku ho však učení přestalo bavit, bouřil se proti bezduchému převádění vět a textů z různých jazyků do němčiny a nazpět, a po zveřejnění článku v Olomouckých novinách, kde se psalo, že žáci třetího ročníku založili spolek a jednotu pěveckou ve které se učí rusky, byl z gymnázia vyloučen. Tento článek na malém městě způsobil velký rozruch. Rakousku právě hrozila válka s Ruskem a zpráva o tom, že se ve Strážnici studenti učí ruštině, všechny pobouřila. Úlehla vyloučení ze školy doma nepřiznal,⁹⁵ navíc poté, co rodinu postihlo neštěstí, tedy po vyhoření hostince, si nemohl již otec dovolit Josefa dále na gymnázium posílat. Úlehla zůstal rok doma a poté nastoupil do kvarty na Slovanské gymnázium v Brně. Zde se seznámil s Janem Mrazíkem, což velmi ovlivnilo jeho budoucí život. Společně si kupovali mnoho českých i německých knih a začínali se věnovat samostudiu a anglické literatuře. Vyvořili studentský kroužek, pořádali večírky, kde se přednášelo, předčítalo, debatovalo, ale také zpívalo. Založili také kroužek pro další sebevzdělávání, kde sami vyučovali cizím jazykům a referovali o spisech světové i domácí literární tvorby.⁹⁶

⁹⁰ srov. HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, S. 15-24.

⁹¹ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 32-41.

⁹² srov. HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, s. 15-24.

⁹³ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 32-41.

⁹⁴ srov. HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, s. 15-24.

⁹⁵ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 32-41.

⁹⁶ srov. HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, s. 18-24.

Ze septimy gymnázia se rozhodli Úlehla s Mrazíkem před vánocemi roku 1871 přestoupit do 3. ročníku na učitelský ústav v Brně. Poté chtěli složit maturitu na gymnáziu a vystudovat vysokou školu. Jedním z důvodů tohoto rozhodnutí bylo zrušení konkordátu, vymanění školy z církevní správy a samozřejmě také zlepšení platů učitelů. Navíc se Mrazík nepohodl s profesory na gymnáziu a Úlehla zde byl také nespokojený. Z jejich popudu založil 3. ročník učitelského ústavu žakovskou knihovnu a odevzdal ji ústavu. Také zde založili vzdělávací studentský kroužek, ve kterém se vybíraly příspěvky a za ně se pak kupovaly nově vydané knihy. Na tomto ústavu roku 1872 Úlehla i Mrazík společně odmaturovali.⁹⁷ Úlehla se poté pokusil složit maturitní zkoušku na gymnáziu, ale neuspěl. Upustil tedy od myšlenky studovat na universitě a začal usilovat o vlastní sebevzdělávání.⁹⁸

První pracovní místo získal Úlehla v Tvrdonicích u Břeclavy jako podučitel na dvoutřídní škole, kde sám učil 300 žáků. Zůstal tam jeden rok a svůj pobyt zde popsal ve spisku „O povinnostech české inteligence k obecné škole“ (1905, str. 5 a následující). Jako začátečník plný ideálů a nadšení narážel na odpor a nepochopení. Tento vstup do učitelského života byl pro něj rozčarováním z mnoha snů a nadějí, a také důrazným poučením pro celý život, jak sám píše ve svém spisku. Již zde však nastoupil na dráhu sebevzdělávání, a to v dějepise, matematice, angličtině a také francouzštině. Po roce byl Úlehla na vlastní žádost přeložen do Bystřice pod Hostýnem, kde byl učitelem také Jan Mrazík. Vzájemně se povzbuzovali, sdíleli své nové učitelské zkušenosti a společně studovali. Zde vyšla první Úlehlova práce, připravovaná již v Tvrdonicích, článek „Jak by náš lid měl býti vzděláván“, uveřejněný roku 1873 v časopise „Komenský“⁹⁹ Z Bystřice odešel však Úlehla již po roce na jednotřídní školu do Rozvadonic na Hané u Litovle, kde působil čtyři a půl roku. Zde se věnoval nejenom školní činnosti, ale také přednáškám, besedám, poradám, rozhovorům a divadelnímu herectví. Byl ve stálém styku s lidmi a snažil se zdejší „Čtenářsko-pěvecký spolek Hlahol“ obohatit o velkou knihovnu. Byl však

⁹⁷ srov. tamtéž, s. 18-24.

⁹⁸ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 32-41.

⁹⁹ srov. HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, s. 24-30.

silně kritizován za to, že nechodil do kostela. Již zde se zrodily jeho pozdější problémy s církevními představiteli.¹⁰⁰

Roku 1878 přešel do Vsetína. Odtud pochází jeho první překlad většího anglického díla „Vychování rozumové, mravné a tělesné“ od H. Spencera (vyšlo v Bibliotéce učitelské roku 1878). Toto Spencerovo dílo mělo rozhodující vliv nejen na jeho pedagogiku a pedagogické reformy zaměřené proti Herbartově německé škole, ale také na celý jeho život. Dá se říci, že Úlehla se díky tomuto dílu stal evolucionistou a spencerovským pozitivistou. Úlehlův překlad Spencera však vzbudil prudký odpor církevních představitelů, kteří považovali Spencera a s ním i Úlehlu za nevěrce, rušitele křesťanské a náboženské mravouky a nepřátele katolické církve.¹⁰¹ Úlehla poté napsal: „*Neposuzovala se hodnota knihy, ani hodnota mého překladu, ale ten skutek, že učitel se opovažuje překládati knihu filosofickou.*“¹⁰²

Ve Vsetíně se Úlehla otrávil bromem, což jej přinutilo k ozdravné cestě po Slovensku, kde navázal mnoho důležitých kontaktů.¹⁰³ Po návratu do Vsetína se na radu svého přítele Mrazíka oženil s Eleonorou Distlovou. Manželství však nebylo šťastné, Eleonora byla po celou dobu manželství těžce nemocná. Proto se Úlehlovi přestěhovali z města na venkov do Bilan u Kroměříže. Zde učil Úlehla na jednotřídní škole, a to od března 1882 do března 1888. Pobyt v Bilanech byl nejsmutnější dobou v Úlehlově životě. Po pětiletém pobytu zde jeho žena Eleanora podlehla nemoci a na jaře roku 1887 zemřela. Z manželství zůstaly dvě děti Svetozar a Božena. Kvůli dětem se Úlehla na podzim roku 1887 znovu oženil. Vzal si Emmu Schniedtovou ze Vsetína. Emma byla vzdělaná a hudebně nadaná a svého muže věrně provázela a pomáhala mu v těžkých životních situacích. Z tohoto manželství měl Úlehla ještě dva syny, Vladimíra a Miroslava.¹⁰⁴

Pobyt v Bilanech byl převratem nejen pro Úlehlův osobní život, ale také pro jeho veřejnou práci. Věnoval se opět svému sebevzdělávání. Díky tomuto studiu složil v říjnu roku 1883 v Kutné Hoře zkoušku pro učitele měšťanské školy, a to

¹⁰⁰ srov. tamtéž, s. 30-41.

¹⁰¹ srov. tamtéž, s. 41-47.

¹⁰² *O povinnostech české inteligence k obecné škole*, s. 25-26. In HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, s. 41-47.

¹⁰³ srov. HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, s. 41-47.

¹⁰⁴ srov. tamtéž, s. 47-60.

z matematiky a přírodovědy. V Bilanech sepsal své zkušenosti a vypracoval rady, jak se učit, a napsal své první větší dílo „Čtení o přírodě“. Zakládal národní jednoty, přednášel v nich spolu se svými přáteli a přispíval také do kroměřížských listů. Jeho kulturní činnost však byla trnem v oku jak církvi, tak státním úřadům. Byl např. vyšetřován kvůli vrácení německého přípisu a žádosti o přípis český. Přesto, že dostal důtku od hejtmána, dál vystupoval proti silnému německému tlaku, kterému podléhali úředníci, profesori, měšťanstvo i venkov. Jeho smělé národnostní a politické přesvědčení budilo strach i úžas, a tak se mu začali lidé postupně vyhýbat a pomlouvat jej. Roku 1888 byl „ze služebních příčin“ přesazen z Bilan do Oslavice u Velkého Meziříčí a bylo mu doporučeno, aby se po nějakou dobu vzdal veřejného působení.¹⁰⁵

Oslavice byla malá zapadlá vesnička v horách a Úlehla zde se svou rodinou strávil čtyři roky. Po tuto dobu se neúčastnil veřejného života, ale věnoval se svému studiu, školní práci a rodině. Přesto byl zvolen roku 1888 do obecního výboru, rozšířil školní knihovnu, zřídil tělocvičnu, nechal upravit školní zahradu a jednotřídní školu rozšířil na dvoutřídní. Také zde přeložil další Spencerovo dílo „Dané pravdy mravoučné“, překlad vyšel roku 1895. Po čtyřech letech v Oslavici se Úlehla na přímělu profesora Klvaně přestěhoval do Příboru, kde se opět začal zapojovat do společenského života. Působil jako režisér v divadelním spolku, přednášel o vynálezech a pokrocích v živnostech, o technice, přírodopisu, archeologii, atd. Hlavní pozornost však věnoval školství. Napsal zde své dvě hlavní a nejobsáhlejší pedagogické a kulturně historické studie, které tvoří základ jeho pedagogické soustavy. Jedná se o díla: „Výchova z hlediska nauky evolucí a boje kulturního“ a „Kultura a národové kulturní“, které vyšly v „Listech pedagogických“ str. 354-516. V Příboru se také Úlehla seznámil s Josefem Lošťákem, tehdejším ředitelem školy a pozdějším zemským školním inspektorem. Ten si Úlehlovo dílo oblíbil a snažil se mu zajistit profesorské místo v Brně. Tyto snahy však ztroskotaly díky církevním hodnostářům, kteří vylíčili Úlehlou jako „nepřítele církve, neznaboha a kazitele mládeže“.¹⁰⁶

¹⁰⁵ srov. tamtéž, s. 47-60.

¹⁰⁶ srov. tamtéž, s. 64-78.

Z Příboru byl Úlehla roku 1897 poslán do Klobouk u Brna jako prozatimní učitel a správce nové měšťanské školy,¹⁰⁷ kde byl i přes odpor církevních představitelů jmenován ředitelem. Na této škole začal pokusnický uplatňovat svou koncepci „volné školy“. Účastnil se života v učitelské jednotě, přednášel a pořádal večerní kurzy. Do tohoto období spadá také Úlehlova významná činnost v organizaci moravského učitelstva (viz. kapitola 1).¹⁰⁸

Po odchodu Františka Slaměníka z funkce předsedy ÚSJU roku 1901 se Josef Úlehla stal nejprve místopředsedou a v roce 1903 předsedou tohoto spolku. Do této doby byl Ústředním spolkem vydáván časopis „Komenský, týdeník vychovatelský věnovaný učitelstvu našemu, jako i přátelům školstva a milé mládeže naší“. Jeho vydavatelem však nebyl spolek jako takový, ale sám František Slaměník. Úlehla se proto rozhodl vydávat „Věstník“, který si kladl za cíl ochranu občanských práv a společenského postavení učitelů, a který přinášel nejdůležitější zprávy o spolku. Tento čtrnáctidenník začal vycházet 16. března 1902. Dosavadní učitelský tisk byl roztříštěn a měl nízkou úroveň. „Věstník“ se proto snažil utřídit a vyjasnit různé učitelské názory. Měl za úkol hájit usnesení ÚSJU a umožnit učitelům vyjádřit své názory. Měl se stát předním listem moravského učitelstva.¹⁰⁹ Dále Úlehla v lednu 1903 zahájil vydávání „Sborníku“, který přinášel zprávy o tom, jak se v českých zemích i v cizině pracovalo na poli pedagogiky a jaké měla tato práce výsledky. Majitelem „Sborníku“ již nebyl ústřední spolek, ale sám Josef Úlehla a mohl jej tak vydávat i po svém odchodu z předsednické funkce. Do tohoto listu mohli přispívat všichni učitelé a jejich články nebyly omezovány žádnými zákazy či nařízeními. „Sborník“ umožnil učitelům přispívat svými zkušenostmi k rozvoji a pokroku v pedagogice. Měl podle Úlehly fungovat jen dva roky a poté splynout s „Pedagogickými rozhledy“ vedenými Františkem Drtinou a vytvořit tak jeden odborný pedagogický časopis.¹¹⁰ To se však podařilo až po pětiletém vedení „Sborníku“.¹¹¹

Úlehla v čele ÚSJU ostře bojoval za zvýšení platů učitelů, dal podnět k vytvoření mnoha petic, snažil se řešit neshody uvnitř organizace, zlepšit vztahy mezi českými a německými učiteli, bojovat proti klerikálům, inspektorské definitivě atd. Zasloužil se také o projednávání předpisů o disciplinárních řízeních, na jejichž základě byli

¹⁰⁷ srov. tamtéž, s. 64-78.

¹⁰⁸ srov. HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, s. 78-95.

¹⁰⁹ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 74-88.

¹¹⁰ srov. tamtéž, s. 74-88.

¹¹¹ srov. HAVELKA, E. *Život a dílo*, s. 120-126.

učitelé vyšetřování i na anonymní udání. Za jeho působení ve funkci se činnost výboru Ústředního spolku značně rozrostla. Odboru literárně kritickému bylo dokonce svěřeno vydávání „Veškerých spisů J. A. Komenského“. Nejvýznamněji se však zasadil v boji o vysokoškolské vzdělávání učitelstva a navázal tak na požadavek hnutí, stanovený již před jeho nástupem do funkce (viz. pedagogické názory Josefa Úlehly). Během své tříleté činnosti v ÚSJU napsal a vydal mnoho publikací, nechal vybudovat několik knihoven, zasadil se o lepší postavení učitelstva na Moravě i v Čechách a věnoval se také výchově a vzdělávání na Slovensku. 18. června 1906 v Olomouci, skončilo Úlehlovo funkční období a on odevzdal svou předsednickou funkci do rukou svého nástupce Josefa Havlíka. Z funkce odcházel nerad a netajil lítost nad tím, že nedospěl k cíli, který si stanovil. Hlavní cíl spolku, sjednocení veškerého českého učitelstva, nebyl dosažen. Kopáč Úlehlovo působení v ÚSJU hodnotí kladně; podle něj se pod Úlehlovým vedením povznesl národní a kulturní život v Olomouci i na celé Moravě.¹¹² Josef Úlehla vykonal pro Moravské učitelstvo mnoho práce a proto je nazýván „duchovním vůdcem Moravského učitelstva“.¹¹³

V Kloboukách pokračoval také ve svých literárních pracích. Psal do různých časopisů pedagogické články, které sjednotil a upravil v „Listech Pedagogických“ a podal tak návrh ucelené pedagogické a školské reformy.¹¹⁴ Dále redigoval „Encyklopedickou knihovnu Dědictví Komenského“, přeložil z angličtiny „Radu rodičům“ od E. Blackwellové a společně s J. Groulíkem a R. Hamplem napsal „Přírodopis pro školy měšťanské“. Na svou žádost v březnu roku 1905 odešel do Jaroměřic u Znojma, kde byl ředitelem dívčí měšťanské školy.¹¹⁵ Obával se však o zdraví své ženy a nebylo zde gymnázium pro jeho syny, proto se už v září téhož roku přestěhoval do Strážnice. Zde se stal ředitelem gymnázia. Jelikož město bylo pod klerikální správou, Úlehla se uchýlil ke školní práci a do veřejných a kulturních činností se nevměšoval. Literárně se zabýval hlavně matematikou a překladatelskými činnostmi. Dokončil svůj spis „Dějiny matematiky“ a vydal např. překlad anglického spisu „Národnostní otázka v Uhrách“ od Scota Viatora (R. W. Seton-Watson). Ze Strážnice vykonal také tři větší cesty na jih do Dalmácie, kde z jeho podnětu a za

¹¹² srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 89-129.

¹¹³ srov. HAVELKA, E. *Život a dílo*, s. 120-126.

¹¹⁴ srov. tamtéž, s. 78-95.

¹¹⁵ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 32-41.

jeho vedení byla na ostrově Ráb vybudována kolonie pro moravské učitelstvo, „*aby se mohli pod jižní oblohou a v mořských koupalištích upracovaní a nemocní učitelé osvěžovat a léčit.*“¹¹⁶ Strážnice byla jeho posledním ředitelským místem před odchodem do penze roku 1912. Kvůli jeho boji proti inspektorské definitivě a neustávajícím konfliktům s církví se jej však při odchodu do penze rozhodli školští úředníci potrestat a po odchodu do výslužby mu nevyslovili obvyklé pochvalné uznání. Nedostalo se mu tedy za čtyřicetiletou službu jediného slova uznání a díky.¹¹⁷

Odchodem do výslužby se uzavřela jedna kapitola jeho působení ve školství, toto působení však ještě zcela neskončilo.¹¹⁸ V roce 1912 odešel do Vídně, kde působil jako „Inspektor veškerého českého školství vídeňského“.¹¹⁹ Na těchto školách měl možnost alespoň částečně realizovat své pedagogické představy, zúročil zde svoji mnohaletou zkušenost z práce na obecných a měšťanských školách.¹²⁰ O tomto jeho působení se mi však nepodařilo sehnat žádný materiál. Po návratu do Čech v roce 1918 vypracoval ucelený návrh na novou strukturu obecného a středního školství. Tento jeho návrh však nebyl přijat.¹²¹ Proto založil v Lipově u Strážnice svou vlastní měšťanskou školu, kde působil jako ředitel a učitel, a kde také uplatňoval své názory a výchovné postupy.¹²²

Uznání se dostalo Josefu Úlehlovi až u příležitosti jeho 70. narozenin. K tomuto významnému jubileu vydal ÚSJU „Věstník“ se vzpomínkami na tohoto pedagoga nazvaný „Úlehlovo číslo“, kde byly články F. Pražáka „Poslání Úlehlovo“, vzpomínky J. Zlámala „Viola odorata“ a článek J. Gaji „Řed. Úlehla ve Vídni“; dále vyšel sborník „Úlehla. Zpomínky a úvahy k jeho sedmdesátinám.“ uspořádaný Havelkou, autobiografická stať a mnoho oficiálních blahopřání a projevů. O. Březina

¹¹⁶ HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*, s. 102.

¹¹⁷ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 32-41.

¹¹⁸ srov. tamtéž, s. 130-137.

¹¹⁹ srov. TÁBORSKÝ, F. *Několik listů Josefa Úlehly*, s. 8-9.

¹²⁰ srov. ZELINA, L. Úvaha Josefa Úlehly o budoucí volné škole československé z roku 1919/1920. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 22-27.

¹²¹ srov. tamtéž, s. 226-228.

¹²² srov. TÁBORSKÝ, F. *Několik listů Josefa Úlehly*, s. 8-9

věnoval Úlehlovi k tomuto výročí dvě básně: „Pupálky (Oenothera bienn.)“ a „Starček (Senecia vulg.)“.¹²³

Další série oslavných článků byla vydána k Úlehlovým osmdesátinám. Kopáč uvádí, že „v mnoha těchto projevech se stereotypně opakují slova uznání bez skutečného hodnocení Úlehlova významu.“¹²⁴ 27. října 1932 upadl Josef Úlehla ve svém pokoji, když se skláněl pro knihu ve spodní části knihovny, a zlomil si kyčelní kloub levé nohy. V květnu následujícího roku byl operován, ale zůstal upoutaný na lůžku. 22. prosince 1933 ve věku 81 let v Lipově u Strážnice Úlehla zemřel.¹²⁵

1.7 Pedagogické názory Josefa Úlehly

Celá Úlehlova pedagogická práce byla od počátku orientovaná na anglický pozitivismus a evolucionismus, a byla principiálním protikladem proti herbartovské škole.¹²⁶ Herbartovská pedagogická soustava byla vytvořena v době, která již pominula, a nevyhovovala měnícím se podmínkám ve společnosti. Tvrdila, že dětská duše je „tabula rasa“ a že je nutné předmět smyslům dítěte správně předvést, rozebrat a popsat, aby si děti mohly utvořit správné názory a v náležitém pořadí. K tomu bylo zapotřebí absolutní soustředění dětí na přesné pokyny učitelů. Děti musely sedět v lavicích bez hnutí, měly zakázáno mluvit či dotazovat se. Porušení těchto příkazů bylo přísně trestáno, nejčastěji fyzickými tresty nebo stáním v rohu místnosti.¹²⁷ Úlehla napsal: „*Chceme děti učití ctnostem, ale nedáme jim jednati, nýbrž k nim mluvíme slova; chceme je učití pracovitosti, ale nadáme jim pracovati, nýbrž k nim mluvíme slova. Chceme, aby poznávaly řád a zákony zevnějšího světa, ale jim nedovolíme zevnější svět pozorovati, nýbrž je zavřeme do čtyř školních zdí a tam k nim mluvíme slova; chceme, aby se dítě zanítlo celou silou mladistvé duše pro krásno a proto je zavřeme do školních zdí a mluvíme k nim slova.*“¹²⁸ Ostře napadal kázeň herbartovské školy, která byla vyjádřena pod heslem „Ruhe

¹²³ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 7-18.

¹²⁴ srov. tamtéž, s. 7-18.

¹²⁵ srov. PLACHÝ, F. *Josef Úlehla*, bibliografie, s. 4-15.

¹²⁶ srov. tamtéž, s. 62-73.

¹²⁷ srov. VÁŇOVÁ, R. *Josef Úlehla a jeho úsilí o novou školu (Úlehlovy pedagogické názory z 90. let)*. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 18-21.

¹²⁸ ÚLEHLA, J. *Listy pedagogické*, s. 632-633.

und Guhorsam“ a dokládá, že taková škola, kde žáci směřují jen pohyby „komandované“, nemůže vést k ničemu jinému, než k znechucení.¹²⁹

Ve své kritice se dotýkal spíše jen praxe „německé školy“, než teoretických základů Herbartovy pedagogiky. Je nutné říci, že Herbartovo dílo mělo ve své době v celém světě značný ohlas a velký vliv na rozvoj pedagogiky.¹³⁰ Úlehla hledal novou orientaci české pedagogiky a nedoceňoval přitom dosavadní význam herbartismu.¹³¹ Byl tvrdým, často nepřesným a nespravedlivým kritikem Herbartových názorů a na nich postavené školní praxi.¹³² Herbartismus označoval za filosofii vnucenou našemu školství rakouskou vládou. Jednostranně na tento směr sváděl všechny nedostatky tehdejší výchovy a vzdělávání. Polemizoval s názory Herbartových žáků, z jejichž učebnic poznal Herbartovo učení ve zkrácené podobě. Nezabýval se nikdy Herbartem samotným, ale spokojil se s informacemi tzv. „z druhé ruky“.¹³³ Vypracoval věty, které označil za „věty herbartovské pedagogiky“. Sem patří např. věty učitelů: „*Počínej vyučování přesně a ukončuj přesně!*“ „*Zaujímej před žáky vždy pevné a stálé místo!*“ „*Za vyučování budiž ve školní světnici slavnostní ticho!*“ a podobné. Ve své brožuře z roku 1901 Úlehla uvedl, že se jedná o pedagogický směr vzniklý „z pouhého domyslu“, a že je odpovědný za strnulost v celém školském systému.¹³⁴ Tento názor dokládá čl. 31. a čl. 27. říšského zákona, které stanovily, že vyučování se musí uskutečňovat podle „metody pravé“, a že se za pravou pokládá ta metoda, která je ve shodě s pedagogikou Herbartovou.¹³⁵ Tvrdil, že jen díky této metodě se učení stalo pouhým memorováním a učením se nazpaměť.¹³⁶

Úlehla se snažil reformovat české školství. Chtěl, aby východiskem výchovy a vzdělávání byla příroda a přírodovědecké poznání, zkušenost a činnost. Zdůrazňoval význam společenských věd a oceňoval vliv společnosti pro formování

¹²⁹ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 62-73.

¹³⁰ srov. tamtéž, s. 62-73.

¹³¹ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 62-73.

¹³² srov. RÝDL, K. Evropský rozměr pedagogického myšlení Josefa Úlehly a dnešek. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 15-17.

¹³³ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 62-73.

¹³⁴ srov. PLACHÝ, F. *Josef Úlehla*, bibliografie, s. 62-73.

¹³⁵ srov. ÚLEHLA, J. *Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském*, s. 11-15.

¹³⁶ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 62-73.

člověka. Usiloval o to, aby se škola přizpůsobovala vědeckému poznání a společenskému pokroku. Byl šířitelem volné, pracovní školy na pokusných základech, k čemuž se propracoval rozsáhlým a soustavným sebevzděláváním a odbornou činností.¹³⁷ Úlehla sám celý svůj život zasvětil sebevzdělávání a získal tak rozsáhlé vědomosti.¹³⁸

Při výchově a vyučování zdůrazňoval význam vloh a nadání a jejich svobodné rozvíjení.¹³⁹ Požadoval účast žáka na vyučování a jeho svobodný rozvoj.¹⁴⁰ Úlehlova zásada byla, že talent se rozvine sám a základní podmínkou rozvoje talentu je jen svoboda. Podle něj dítě na sobě brzy pozná, k čemu je nebo není předurčeno, a podle toto „uteče buď ze školy, nebo do školy“¹⁴¹. Zamýšlel se také nad problémem volby vyučovacích a výchovných metod a podobně jako Tolstoj dospěl k přesvědčení, že jediným kritériem této volby je svoboda. Prosazoval názor, že dosavadní způsob získávání poznatků verbální cestou musí být nahrazen „vytvářením“ poznatků při pracovní činnosti. Za účinný prostředek výchovy proto pokládal různé druhy tělesné práce. Doporučoval zařadit do školní výchovy pracovní činnost nejen tělesnou, ale také vědeckou¹⁴² „O čem my teprve nesmíme debatujeme, to za mořem mohli dávno vyzkoušeti. Bez mnoha teorií uskutečnili volnou školu pracovní, v ní volný sloh, volné kreslení, rukodělné vyučování, praktická cvičení přírodovědecká atd.“ „U nás všechn praktický pokrok přichází ze šťastnější ciziny a to ještě opožděně.“¹⁴³

Roku 1875 začal svůj první pokus volného vedení a později jej popsal v „Listech pedagogických“ (1899) ve stati: „Jak jsem učil botanice“.¹⁴⁴ O výchově pojednával dále ve spisku „O povinnostech české inteligence k obecné škole“ (1905). Jeho nejobsáhlejším dílem je „Zkoumání o výchově člověka“ (1922).¹⁴⁵

¹³⁷ srov. tamtéž, s. 226-228.

¹³⁸ srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 4-7.

¹³⁹ ÚLEHLA, J. *Úvaha o budoucí volné škole československé*, s. 13.

¹⁴⁰ srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 4-7.

¹⁴¹ VÁŇOVÁ, R. Josef Úlehla a jeho úsilí o novou školu (Úlehlovy pedagogické názory z 90. let). In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 18-21.

¹⁴² srov. VÁŇOVÁ, R. Josef Úlehla a jeho úsilí o novou školu (Úlehlovy pedagogické názory z 90. let). In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 18-21.

¹⁴³ ÚLEHLA, J. *Úvaha o budoucí volné škole československé*, s. 13.

¹⁴⁴ srov. ÚLEHLA, J. *Úvaha o budoucí volné škole československé*, s. 3-19.

¹⁴⁵ srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, 24-31.

V souvislosti s kritikou herbartismu a zdůrazňováním požadavku svobody školy a učitele se obracel proti přílišnému uplatňování církevního a státního vlivu na školství. Odmítal vliv rakouského státu na české školství a samovůli školních inspektorů, kteří se podíleli na potlačování samostatnosti a iniciativy učitelů. V roce 1884 napsal článek do časopisu „Česká škola“ s názvem „Učitel a škola“, ve kterém se ostře obracel proti „policejnímu systému ve školství“.¹⁴⁶ V publikaci „Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském“ uvedl, že úředním ideálem byla škola německá, „škola, která nejen vědomě v žácích utlačuje všecku samostatnost, ale nucena jest také utlačovati všecku samostatnost učitelů samých.“¹⁴⁷ Otázkou školského dozoru se zabýval po celý svůj život.¹⁴⁸

Věnoval se také pedagogům. Hlásal, že jediným správným způsobem vyučování a jediným pramenem pro posuzování této správnosti jsou vlastní zkušenosti pracujícího učitele. Tvrdil, že učitelé jsou povinni zaznamenávat výsledky své práce, třídit je a pak z nich vyvozovat zákony. Upozornil na to, že dosavadní učitelské ústavy, na kterých se budoucí učitelé vzdělávali, poskytovaly nedostatečné vzdělání pro tuto práci. České učitelstvo bylo až do roku 1875 ve velké většině odkázáno na středoškolské vzdělání na čtyřletých ústavech. Nařizoval to školský zákon z roku 1869. Po absolvování učitelského ústavu a splnění maturitní zkoušky museli vykonat budoucí učitelé jen zkoušku učitelské způsobilosti a absolvovat dvouletou praxi na obecné škole a tříletou praxi na měšťanské škole. Tato skutečnost snižovala sociální statut učitelů, kteří byli špatně placeni a jejich práce nebyla veřejností doceňována.¹⁴⁹ Úlehla proto pro učitele požadoval vzdělání na vysokých školách a univerzitách. Usiloval o zřízení pedagogických fakult, na nichž by budoucí učitelé studovali nejméně dva roky. Tím by však jejich vzdělávání nekončilo. Dále by se učili ze své každodenní praxe, svých zkušeností při vyučování a samostudiem. Požadoval také, aby vydávali odborné vychovatelské časopisy o svých zkušenostech a pravidelně se scházeli na konferencích, kde by své zkušenosti navzájem konzultovali.¹⁵⁰

¹⁴⁶ srov. tamtéž, s. 62-73.

¹⁴⁷ srov. ÚLEHLA, J. *Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském*, s. 15-28.

¹⁴⁸ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 62-73.

¹⁴⁹ srov. KREJČÍ, V. *Josef Úlehla a vysokoškolské vzdělávání učitelstva*. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 28-29.

¹⁵⁰ srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, 21-23.

Propagoval nejen nutnost vysokoškolského vzdělání učitelů, ale zdůrazňoval také jejich pracovní samostatnost a tvořivost,¹⁵¹ schopnost poznat žáka, pozorovat jej, zaznamenávat si různé pedagogické poznatky a experimentálně přistupovat k řešení pedagogických problémů. Úlehla tak byl u nás patrně prvním pedagogem, který doporučoval využívat experiment jako výzkumnou metodu v pedagogice.¹⁵²

1.8 Volná škola a její koncepce

Smyslem tzv. „volné školy“ bylo, aby se škola stala vědeckou pedagogickou institucí, učitel mohl pracovat svobodně, dle vlastních zkušeností a na vědeckém podkladě. Cílem výchovy měl být uvědomělý, mravný a pravdivý život. Úlehla napsal: „*Jest jediné kritérium pedagogiky, a tj. svoboda.*“ Filozofie J. Milla vedla Úlehlu k myšlence, že ve škole je nutno individualizovat výchovné a vzdělávací procesy v rámci společných činností dětí a učitelů, aby dětem nebylo bráněno v rozvoji jejich schopností a nadání.¹⁵³ Škola neměla rozplánovat učivo na měsíce, týdny a dny, ale měla pohotově reagovat na každou významnější událost v obci nebo v jejím blízkém okolí. Odmítal permanentní dozor nad dětmi a to především během přestávek mezi jednotlivými vyučovacími hodinami a odsuzoval tresty v případech, kdy žáci plně neporozuměli učivu. Úlehla argumentoval tím, že neporozumění může být způsobeno nedostatečnou úrovní nadání a nelze za to žáka trestat.¹⁵⁴ Formuloval tedy podmínky pro organizaci svobodné výchovy ve smyslu „volné školy“.¹⁵⁵

Po převratu v roce 1918 byl Josef Úlehla pověřen předními představiteli pedagogiky v Československu, aby vypracoval úpravu tehdejšího českého školství.¹⁵⁶

¹⁵¹ srov. PODLAHOVÁ, L. et. al. *1+100 osobností pedagogiky a školství v Českých zemích*, s. 226-228.

¹⁵² srov. HAVELKA, E. Josef Úlehla za volnou školu. In VÁŇOVÁ, R. Josef Úlehla a jeho úsilí o novou školu (Úlehlovy pedagogické názory z 90. let). In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 18-21.

¹⁵³ srov. RÝDL, K. Evropský rozměr pedagogického myšlení Josefa Úlehlly a dnešek. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 15-17.

¹⁵⁴ srov. ZELINA, L. Úvaha Josefa Úlehlly o budoucí volné škole československé z roku 1919/1920. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 22-27.

¹⁵⁵ srov. RÝDL, K. Evropský rozměr pedagogického myšlení Josefa Úlehlly a dnešek. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 15-17.

¹⁵⁶ srov. ÚLEHLA, J. *Úvaha o budoucí volné škole československé*, s. 14-21.

Vypracoval tedy ucelený návrh nové struktury obecného a středního školství nazvaný „Osnova zákona o národním školství“¹⁵⁷, ve kterém přednesl myšlenku zřídit v každém kraji alespoň jednu školu obecnou, újezdni (měšťanskou), občanskou, střední a odbornou.¹⁵⁸ Přičemž pro nižší stupeň chtěl vytvořit tzv. „volnou školu“. Výchova se měla omezit na nejmenší míru zásahů do přirozeného rozvoje dětí, důraz by se kladl především na zájem žáků a jejich samostatnou činnost, učitel by v dětech budil úžas a zvědavost a děti by se učily na vycházkách a při rozhovorech s učiteli. Vyšší stupeň předpokládal Úlehla tříletý pro žáky do 15 let. Také zde by se prosazovala určitá volnost žáků.¹⁵⁹ Tuto osnovu označil pouze za přechodnou, aby umožnil pomalý a bezpečný přestup od staré, nevolné školské soustavy k nové uvolněné škole. Sám říkal, že nelze najednou přestoupit k naprosté školní volnosti. Hlavní a podstatné změny v obecné škole vypsal v této osnově v článku 15., 18. a 34.

- V čl. 15. požadoval rozdělení obecné školy na dolní pro děti od 6 do 8 let a horní pro žáky od 8 do 11 let. Dolní škola pro 1. a 2. školní třídu by měla být uvolněna od dosavadní nepřirozené školní kázně a od starého učebního rozvrhu. Byla by bez hodinového rozvrhu a bez učebnic. Jejím úkolem by bylo zaměstnávat děti, aby se vychovávaly jejich smysly, vzdělávala jejich ruka, probouzel jejich rozum, zušlechťoval jejich cit, a aby byly vychovávány pro pospolitý život. Učitelé by chodili s dětmi na vycházky, aby poznávaly kraj, přírodu a hospodářství.¹⁶⁰
- V čl. 18. doporučil vyšší stupeň obecné školy rozčlenit tak, aby si žáci mohli vybírat některé předměty sami, a tak si zvolit zaměření humanistické, reálné, technické, strojnické, obchodní, hospodářské, matematické nebo praktické, podle svých vlastních zájmů a potřeb. Poslední rok školní docházky by se pak rozvíjeli v řemesle.
- Čl. 34. usiloval o to, aby škola přestala být nástrojem politickým a církevním. V Českých zemích vnímal Úlehla vývoj školství opět poněkud vyhraněně takto: Od roku 1854 do 1870 byla škola zřízení církevní na udržování

¹⁵⁷ srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 24-31.

¹⁵⁸ srov. tamtéž, s. 24-31.

¹⁵⁹ srov. PODLAHOVÁ, L. et. al. *1+100 osobností pedagogiky a školství v Českých zemích*, s. 226-228.

¹⁶⁰ srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 24-31.

papežské nadvlády; od roku 1870 byla zřízení podporující germanizaci a od 1880 do převratu bylo úkolem školy bránit reformačním snahám. Tímto článkem chtěl Úlehla prosadit, aby o vnitřní školní práci pečovali sami učitelé, sami na ni dozírali a sami ji upravovali.¹⁶¹ Zákon měl také stanovit, aby učitelé získávali své vzdělání na vysokých školách.¹⁶²

Součástí této osnovy byl návrh „Újezdní školy“¹⁶³ Úlehla doporučoval, aby se školní okres rozdělil na školní újezdy, které by se vyměřily tak, aby v každém bylo 800 až 1000 dětí. Na venkově by se tak sjednotilo několik vesnic v jeden školní újezd, v kterém by se vybuďovala jedna újezdní škola. Budova školy by stála pokud možno uprostřed školního újezdu a nabízela by vzdělání pro děti od 11. do 14. let. Vyučovalo by se zde o právech, povinnostech lidských a občanských, češtině, dějepisu, přírodopisu, lučbě, chemii, matematice, měřictví, kreslení, modelování, krasopisu, řemeslné práci, tělocviku, ženské ruční práci a cizím jazykům.¹⁶⁴

K újezdne škole by se připojila také občanská škola pro děti od 14. do 17. let, která by byla nepovinná. Její předměty by se dělily na povinné a polopovinné. Polopovinné předměty by byly: deskriptivní geometrie, kreslení, modelování, strojnictví, elektrotechnika, chemická technologie, pěstování hospodářských rostlin, chov hospodářských zvířat, štěpařství, zahradnictví, účetnictví, kupecké počtářství, psaní na stroji, těsnopis, krasopis, angličtina, francouzština, ruština, srbština, němčina a maďarština. Nepovinné by pak byly měřické kreslení, kreslení, modelování, krasopis, ruština, němčina a maďarština. Různým seskupením těchto předmětů by vznikly povinné školy dopolední, odborné školy odpolední a večerní pod názvem škola strojnická, reálná, obchodní, hospodářská a jazyková.¹⁶⁵

Dalším jeho pokrokovým názorem bylo zřizovat obecné školy v jazyce, ve kterém hovoří alespoň 40 dětí v okolí. Pokud se pak v obvodu přes 6 km nachází alespoň 2000 dětí jednoho jazyka, je nutné zřídit celou újezdní školu tohoto jazyka.¹⁶⁶

¹⁶¹ srov. ÚLEHLA, J. *Úvaha o budoucí volné škole československé*, s. 14-21.

¹⁶² srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 24-31.

¹⁶³ srov. tamtéž, s. 24-31.

¹⁶⁴ srov. ÚLEHLA, J. *Úvaha o budoucí volné škole československé*, s. 14-21.

¹⁶⁵ srov. tamtéž, s. 14-21.

¹⁶⁶ srov. tamtéž, s. 14-21.

Představy vypsané v této osnově mohl Úlehla realizovat pouze částečně, a to jako pokus během svého působení ve Vídni. Později posloužily jako inspirace pro Boženu Hrejsovou, která na ně navázala ve Strážnici na Moravě. Zelina uvádí, že se dostaly také do návrhů pro Tomáše Baťu na organizaci školství ve Zlíně.¹⁶⁷

Úlehla byl požádán, aby svůj návrh reforem přednesl v Brně, ale nebyl pochopen a jeho návrh byl zamítnut. České učitelstvo jej považovalo za příliš odvážný.¹⁶⁸ Nato odpověděl: „Byl jsem potom pozván do Brna a tam jsem po dvakrát se rozhovořil o své osnově.“ „Všichni učitelé na obou poradách odsoudili a odmítli čl. 15. a mnozí byli nespokojeni také s ostatní osnovou. Dotud tkvíme v starém rakouském způsobu považovati všechno za zakázáno, co není přímo nařízeno.“ „Odstupuji snadno a klidně, nikterak znepokojen, aniž obávaje se, jaký osud postihne českou školu.“¹⁶⁹ „Volné vedení školní se zákonem naříditi nedá,... nebudeme míti dobré školy, dokud nebudeme míti volného vedení školního, dokud dítě uvolněno nebude.“¹⁷⁰ Později napsal, že by se nepodařilo jeho návrh uskutečnit už z toho důvodu, že učitelé stále chápali výchovu jako postavenou na principech nesvobody a útlaku a neměli dostatek potřebných zkušeností, aby mohli volnou školu vést. Uvědomoval si, že změnu školy nesvobodné na školu volnou nelze provést najednou, takřka přes noc. „Když se takto vyučuje ve škole po padesát let, není snadno uvolniti se náhle. Jen o to bychom se mohli pokusiti, abychom napodobili nynější školu americkou. Jest možno vyslati učitele do Ameriky, aby tam poznali dobré vedení volné a podle poznanych vzorů potom upravovali pomalu naše vyučování.“¹⁷¹

Na nepřijetí své „Osnovy zákona o národním školství“ zareagoval v roce 1919 knihou „Úvaha o budoucí volné škole československé“, kde shrnul své úvahy o „volné škole“ a z které se dnes dozvídáme o jeho reformních myšlenkách.¹⁷²

¹⁶⁷ srov. ZELINA, L. Úvaha Josefa Úlehly o budoucí volné škole československé z roku 1919/1920. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 22-27.

¹⁶⁸ srov. tamtéž, s. 22-27.

¹⁶⁹ ÚLEHLA, J. *Úvaha o budoucí volné škole československé*, s. 14-21.

¹⁷⁰ VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 27.

¹⁷¹ ÚLEHLA, J. *Úvaha o budoucí volné škole československé*, s. 19-20.

¹⁷² srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 24-27.

3. Hodnocení díla a přínosu Josefa Úlehly

Na dílo a myšlenky Josefa Úlehly reagovala celá řada jeho současníků, ale také pozdějších pedagogických myslitelů. Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě vytvořil určitou legendu, zveličující jeho zásluhy o učitelskou organizaci a nekriticky hodnotící jeho spisy. Spolek označil Úlehlu za nejvýznamnějšího bojovníka proti herbartismu a klerikalismu v Čechách. Mrazík, Úlehlův dlouholetý přítel a kolega, však dodává, že již tehdy byl „kult osobnosti Úlehly“ také předmětem silné kritiky. To dokazuje na článku S. K. Neumanna „Intimní scéna“ v „Šibeničkách“, kde je zesměšňováno „tatičkování a bezmezná oddanost“ učitelských pracovníků k Úlehlovi.¹⁷³

Úlehlovo dílo hodnotila celá řada pedagogických autorit. O. Chlup psal ve svém „Vývoji pedagogických ideí v novém věku“ o pozitivním přínosu Úlehlova díla a jeho zásluhách. Popsal však také jeho rozkolísanost a neschopnost vytyčit výchově určitý cíl. Přesné rozlišení Úlehlových pozitivních přínosů od jeho nezdarů shrnul v Úlehlově nekrologu vydaném v časopise „Nové školy“. Daleko kritičtější byl např. O. Kádner. Ocenil sice ve svých „Dějínách pedagogiky“ Úlehlův boj proti herbartovské škole, ale zároveň velmi kritizoval jeho negativní vnímání a očerňování dosavadního školství. Za hlavní Úlehlovu zásluhu pokládal, že moravské učitelstvo setrvalo na zásadách svého kulturního programu a začalo vydávat veškeré spisy Komenského. S. Vrána napsal, že Úlehla je jediný z českých pedagogů-teoretiků a praktiků, který vytvořil ucelenou soustavu školy a také ji nejúčinněji propagoval.¹⁷⁴ Plachý popisoval jeho odpor proti klerikálním nárokům na školství a kritiku školského dozoru, který Úlehla považoval za nejvážnější problém doby. Dále píše, že Úlehla mátl učitelstvo svými podivnými výklady o rasových teoriích, jimiž chtěl vyložit všechny společenské rozpory a jeho poslední práce „Plemenné povahy lidské“ a „Zkoumání o výchově člověka“ označil Plachý za zcela pochybné. Zároveň mu však neupírá jeho zásluhy např. o ÚSJU a další.¹⁷⁵

¹⁷³ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 7-18.

¹⁷⁴ srov. tamtéž, s. 7-18.

¹⁷⁵ srov. PLACHÝ, F. *Josef Úlehla, bibliografie*, s. 16-71.

Velké kritiky se dostalo Úlehlovi zejména za jeho spolupráci s Baťou. Baťa ve Zlíně vystoupil s celou řadou požadavků, proti nimž se zvedl silný odpor a které, jak se později ukázalo, byly dílem Josefa Úlehly. V „Učitelských novinách“ byly Úlehlovi vytýkány pomluvy Sovětského svazu, které se objevily v jeho díle „Zkoumání o výchově člověka“. Kopáč uvádí, že „Většina zmínek o Úlehlovi od druhé poloviny dvacátých let je v „Učitelských novinách“ velmi kritická, ba zcela odmítavá, i když se tu a tam právě ve srovnání s jeho tehdejšími postoji, ještě uznávají jeho dřívější zásluhy.“ Soudy o Úlehlovi se značně rozcházejí, a to v závislosti na tom, kterých stránek jeho díla si autoři všímali.¹⁷⁶

Kromě postojů k celkovému přínosu Úlehly je nutné se zmínit také o postojích k jeho publikační činnosti. Svou literární tvorbu zahájil Úlehla ve svých 21 letech článkem „Jak by náš lid vzděláván býti měl“ (1873), který vyšel v časopisu „Komenský“.¹⁷⁷ V roce 1882 vyšel jeden z prvních článků komplexněji popisujících jeho pedagogické názory. Později byly tyto články vydány jako jeden svazek pod názvem „Listy pedagogické“ (1882, 1904). V tomto prvním článku nazvaném „List I.“ vyjádřil Úlehla značný pesimismus a redakci musel slíbit, že v dalších listech „nebude neustále bořit.“¹⁷⁸ Kopáč uvádí, že v Listech pedagogických jsou vyloženy Úlehlovy pedagogické názory velmi nesoustavně. Poměrně zřídka se tu Úlehla dovolával Spencera a zastíral, že přejímá a rozvíjí jeho základní myšlenky.¹⁷⁹ Podlahová shrnuje toto dílo jako statě kritizující herbartismus, obracející se proti nedostatkům tehdejší školy a kritizující školskou správu a dozor.¹⁸⁰ O. Chlup považoval „Listy pedagogické“ za buditelské dílo, v němž jsou „plodné myšlenky nové školy a nové výchovy“. Kádner při recenzi druhého vydání „Listů pedagogických“ označil tento dokument „neklidné naší doby“ za přínosný a za jejich hlavní myšlenku označil nespokojenost s daným stavem věcí.¹⁸¹ Josefa Úlehlu pak nazval „duševním otcem, propagátorem a vůdcem“ hnutí mladého učitelstva na Moravě.¹⁸²

¹⁷⁶ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 7-18.

¹⁷⁷ srov. PLACHÝ, F. *Josef Úlehla, bibliografie*, s. 16-71.

¹⁷⁸ Redakční poznámka, *Komenský* X, 1882, s. 385. In PLACHÝ, F. *Josef Úlehla, bibliografie*, s. 17.

¹⁷⁹ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 50-62.

¹⁸⁰ srov. PODLAHOVÁ, L. et. al. *1+100 osobností pedagogiky a školství v Českých zemích*, s. 226-228.

¹⁸¹ srov. KÁDNER, O. Recenze II. vydání *Listů pedagogických* v časopise *Pedagogické rozhledy*. In KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 7-18.

¹⁸² srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 7-18.

Jednou z celé řady prací, článků a odborných studií o přírodopise je Úlehlovo dílo „Čtení o přírodě“ (1892).¹⁸³ Tato kniha, kterou vydal částečně na své vlastní náklady byla, jak píše Havelka, v jeho době velmi populární. Na základě tohoto díla napsal Úlehla také „Čtení o lučbě“. Nakladatelství jej však odmítlo vydat a Úlehla tuto knihu ve zlosti spálil.¹⁸⁴

V roce 1901 vyšla kniha „Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském“ a, přestože jsou zde jako autoři uvedeni Důvěrníci pokrokového hnutí učitelstva moravského, za hlavního autora je považován právě Josef Úlehla. Toto dílo velmi podrobně popisuje požadavky tohoto hnutí, ale není příliš přehledné. Kopáč popsal snahy a cíle tohoto hnutí ve své knize „Josef Úlehla a Moravské učitelstvo“ přesněji a srozumitelněji. V článku „Jak jsem učil botanice“ (1904) podal Úlehla snad nejvýstižnější obraz své představy svobodné školy, tj. školy, která by dopřála svobody jak učitelům, tak žákům. Zde popsal, jak si představuje volné učení, kritizoval verbalismus a různé postupy, jejichž cílem bylo systematické učení přírodovědě. Naznačil, že všechny metody chybují, protože opomíjí přirozenou zvědavost a přirozenou touhu po práci. Vyslovil zde myšlenku, že žáci mohou poznávat přírodu jen v přírodě samé.¹⁸⁵

Největší úspěchy na poli pedagogiky přinesla Úlehlovi především jeho dvě díla: článek „Osнова zákona o národním školství“ (1918/19), a kniha „Úvaha o budoucí volné škole československé“ (1920). Na tyto publikace navazovali reformisté 30. let 19. století a z nich se dnes dozvídáme o jeho pedagogických myšlenkách a reformátorských snahách.¹⁸⁶

Úlehlovu knihu „Plemenné povahy lidské“ (1929) Plachý zcela odsoudil a označil ji za pochybnou práci. Také Vrána se k tomuto dílu postavil značně zamítavě. Vydání článku „Zkoumání o výchově člověka, o útvarech společenských a jejich spojitosti zákonné i vývojové“ (1922 – 1927) vzbudilo také značný nesouhlas. Kopáč ve své knize uvedl, tuto knihu tvoří ze tří čtvrtin citáty různé hodnoty a citáty citátů, přičemž Úlehla připsal jen krátké úvody a závěry. Toto dílo označil za ostudu české pedagogické vědy. Pozastavoval se především nad její

¹⁸³ srov. PLACHÝ, F. *Josef Úlehla, bibliografie*, s. 16-71.

¹⁸⁴ srov. HAVELKA, E. *Život a dílo*, s. 140-151.

¹⁸⁵ srov. KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*, s. 50-61.

¹⁸⁶ srov. tamtéž, s. 7-18.

nevědeckostí, různými rozpory a nejasnostmi. Tato kniha je podle něj nebezpečná, protože jejím autorem je populární pedagog a vědec, a kniha je navíc vydávaná za vědeckou práci a vydalo ji vědecké pedagogické nakladatelství.¹⁸⁷

Dalšími významnými díly J. Úlehly, o kterých se zmiňují autoři, jsou statě „Jak učit počtům“ (1899) a „Dějiny matematiky“ (1901). Mnoho různorodých názorů také vyvolaly knihy „Jak se učit“ (1902), „Rozpravy metodické“ (1929) a články „K rozpravě o jednotné škole“ (1929), „O povinnostech české inteligence k obecné škole“ (1905) a „Zrcadlo katechetům“ (1906). Úlehla vydal také mnoho učebnic, mezi nejznámější patří např. „Počet infinitesimální“ (1906).¹⁸⁸

Do jeho redakční činnosti spadá vydávání „Encyklopedické knihovny Dědictví Komenského v Praze“ (1901), Věstníku Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě“ (1902) a „Sborníku Ústředního spolku učitelských jednot na Moravě“ (1903). Významná je také jeho překladatelská činnost. Od Herberta Spencera přeložil: „Vychování rozumové, mravní a tělesné“ (1879), „Dané pravdy mravoučné“ (1895), mezi další jeho významné překlady patří např. překlady Stanleyho Halla („Laura Bridgman“, 1879), T. H. Huxleyho („Pravé vzdělání a kde je nalézt“, 1895) a Alexandra Baina („John St. Mill“, 1882).¹⁸⁹

Jak jsem již uvedla v úvodu této práce, literatura o Josefu Úlehlvi, a také o hodnocení jeho životního díla a pedagogické činnosti nebyla během jeho života a není do dnešní doby utříděna. Naopak lze říci, že je značně roztržštěná a názory na jeho tvorbu dosud nejsou ujasněny. Je pochopitelné, že hodnocení obsažené v literatuře, kterou napsali přátelé Josefa Úlehly, je v mnohém pozitivnější než hodnocení autorů jiných, rovněž perspektiva doby, v níž byla tato hodnocení formulována, se jistě liší od perspektivy dnešní. Má práce se, vzhledem k možnému rozsahu i svému cíli, omezila na hodnocení z perspektivy Úlehlových současníků. Komplexnější a podrobnější hodnocení z dnešní pedagogické perspektivy je třeba ještě provést.

¹⁸⁷ srov. tamtéž, s. 7-18.

¹⁸⁸ srov. tamtéž, s. 7-18.

¹⁸⁹ srov. HAVELKA, E. *Život a dílo*, s. 140-151.

Závěr

V úvodu této bakalářské práce se píše, že v různých dobách, existovali různí myslitelé a reformátoři, kteří se během svého života nedočkali docenění svého celoživotního díla a jejichž význam se ukázal až mnohem později ve společnostech již připravených na změny a modernější myšlení. Po přečtení mnoha knih o životě Josefa Úlehly, o jeho činnosti v moravském učitelstvu i mezi obyvateli mnoha jeho působišť a o jeho pedagogickém přínosu se však obávám, že tento učitel, ředitel a školský inspektor svého uznání ještě nedošel.

Úlehla stále a ve všech svých působištích ukazoval, jak má učitel pracovat pro povznesení společnosti. Stýkal se s lidmi, pořádal přednášky a besedy. Byl přesvědčen, že škola má být v těsném kontaktu s lidmi. V dobách, kdy se myšlenka svobodnějšího a volnějšího vedení mládeže v podvědomí českého národa teprve začala vytvářet, kdy se vše ve školství řídilo podle starých ustálených a nařízených způsobů, prováděl již Úlehla své pokusy ve škole, tvořil své plány o lepší výchově, studoval zahraniční pedagogické myslitele a otevřeně vyzýval k reformě práce učitelů i školních úřadů. Snad díky své osobní negativní zkušenosti vnímal školský systém až příliš temnými barvami, zevšeobecňoval různé nedostatky tohoto systému, příliš ostře odsuzoval německou výchovnou soustavu, která přece jen také nesla pokrokové rysy a znamenala ve své době zlepšení oproti dobám dřívějším a naproti tomu přeceňoval dobré stránky amerických škol. Trval na tom, že pedagogické principy mohou být odvozovány pouze z praxe a ze zkušeností. Avšak tyto námitky a nedostatky nemohou zmenšit jeho velký význam pro školství, který mu v dějinách vývoje české školy právem náleží.¹⁹⁰

Mnoho z toho, co Úlehla hlásal již jako mladý učitel, se již stalo skutečností. *„Byl u nás prvním pedagogem nové doby, který vysoko vyzvedl prapor dětské svobody, svobody učitelovy, svobody vychovatelské práce vůbec.“*¹⁹¹ Tato myšlenka je také smyslem jeho „volné školy“, spojoval svobodu pedagogickou se svobodou náboženskou. Bojoval proti pojetí dítěte jako pasivního příjemce výchovného

¹⁹⁰ srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 24-31.

¹⁹¹ VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 31.

působení, a nerespektování dětské osobnosti a jejích specifických potřeb. Hovořil o nutnosti individualizace výuky.¹⁹² Věřil v pokrok a byl vzorem neúnavně se sebevzdělávacího člověka. Vrána jej proto označil za vzor vytrvalého učitele.¹⁹³

Rýdl píše, že Úlehla má své místo v dějinách evropského reformně pedagogického hnutí, jelikož patří k prvním prosazovatelům reformních idejí v praxi českých škol. Současné snahy reformně naladěných učitelů v různých pedagogických asociacích jsou vlastně pokračováním odkazu českých reformních pedagogů z počátku 20. století, ovšem v jiných, příznivějších podmínkách. Jejich úkolem je prosazování více jak 100 let starých idejí v dnešní praxi. Společnost k tomu vytváří stále volnější a širší podmínky, aniž ví, že s podobnými snahami přicházela část českého vysoce kulturně vyspělého a vlastní pílí vzdělaného učitelstva již před jedním stoletím.¹⁹⁴ Josef Úlehla se zapsal ve vědomí českých učitelů jako významný pedagog, ředitel, inspektor českých škol ve Vídni a osvětový novinář.¹⁹⁵

Díky těmto zjištěním a literatuře, která se pozvolna vrací do tohoto historického období našeho státu a snaží se na něj více upozornit, se zcela nenaplnila má domněnka, že význam české reformní pedagogiky přelomu 19. a 20. století upadá v zapomnění. Naopak jsem s potěšením zjistila, že se pedagogičtí odborníci stále k tomuto období vrací a odkrývají naše tehdejší úspěchy i neúspěchy na poli pedagogiky. Česká veřejnost však stále nemá o těchto reformách dostatečně povědomí.

Cílem této práce bylo zabývat se historickými změnami v pedagogice a tehdejšími postoji českého národa k těmto změnám, především pak prací „moravského učitelstva“ a jejího předního zástupce Josefa Úlehly. Pokusila jsem se přiblížit důležitá fakta a činy z jeho života, které ovlivnily nejen jeho samotného a českou pedagogiku, ale také české národní uvědomění. Přesto, že existuje celá řada publikací o tomto historickém období a o životě a díle Úlehly, stále chybí komplexní dílo, které by obsáhlo širší souvislosti života a díla tohoto pedagoga.

¹⁹² srov. RÝDL, K. Evropský rozměr pedagogického myšlení Josefa Úlehly a dnešek. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 15-17.

¹⁹³ srov. VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*, s. 24-31.

¹⁹⁴ srov. RÝDL, K. Evropský rozměr pedagogického myšlení Josefa Úlehly a dnešek. In *Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství*, s. 15-17.

¹⁹⁵ srov. PODLAHOVÁ, L. et. al. *1+100 osobností pedagogiky a školství v Českých zemích*, s. 226-228.

Seznam literatury

CIPRO, M. Herbert Spencer. In *Galerie světových pedagogů: encyklopedie Prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*. Praha: 2002. s. 279-283.
ISBN 80-238-80003-9.

CIPRO, M. Johan Friedrih Herbart. In *Galerie světových pedagogů: encyklopedie Prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*. Praha: 2002. s. 129-143.
ISBN 80-238-80003-9.

CIPRO, M. Lev Nikolajevič Tolstoj. In *Galerie světových pedagogů: encyklopedie Prameny výchovy, Druhý svazek, Devatenácté století*. Praha: 2002. s. 339-348.
ISBN 80-238-80003-9.

HAVELKA, E. *Josef Úlehla za volnou školu*. In DRTINA, F. *Pedagogické rozhledy*, ročník XXV. Praha: Dědictví Komenského, 1911. ISBN Neuvedeno.

HAVELKA, E. *Josef Úlehla, život a dílo*. Zábřez: Knihovna Komenského, 1912.
ISBN Neuvedeno.

Ilustrovaný encyklopedický slovník. II. díl, J-Pri. Praha: 1981. ISBN Neuvedeno.

KOPÁČ, J. *Josef Úlehla a Moravské učitelstvo*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1967. ISBN Neuvedeno.

KUNCA, T. *Empirismus a analytická filosofie*. Praha: Oeconomica, 2006.
ISBN 80-245-1023-5.

LUKÁČ, E. *Reformné pedagogické hnutie v ČSR – zdroj inšpirácií pre súčasnú školu*, Nepřešlo jazykovou úpravou, Přerov: Metodické centrum Přerov, 2000.
ISBN 80-8045-204-0.

PLACHÝ, F. *Josef Úlehla, bibliografie*, Brno: Státní pedagogická knihovna, 1970.
ISBN Neuvedeno.

PODLAHOVÁ, L. et. al. *1 + 100 osobností pedagogiky a školství v Českých zemích*. Olomouc: Univerzita Palackého středisko VUP, 2001. s. 226-228.
ISBN 80-244-0313-7.

PRŮCHA, J. *Alternativní školy a inovace ve vzdělávání*. Praha: Portál, 2001.
ISBN 80-7178-584-9.

PŘÍHODA, V. *Globální metoda, nové pojetí výchovy*. Praha: Orbis, 1934.
ISBN Neuvedeno.

PŘÍHODA, V. *Školská reforma, polemické stati*. Praha: Orbis, 1931. ISBN Neuvedeno.

TÁBORSKÝ, F. *Několik listů Josefa Úlehly*. Praha: Radhošť, 1934. ISBN Neuvedeno.

ÚLEHLA, J. *Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském*. Praha: 1901. ISBN Neuvedeno.

ÚLEHLA, J. *Úvaha o budoucí volné škole československé*. Brno: Moravsko slezské revue, 1921. ISBN Neuvedeno.

VRÁNA, S. *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu*. Brno: 1922. ISBN Neuvedeno.

Významné pedagogické osobnosti – Jan E. Kosina, Jan Lepař, Josef Úlehla – a jejich podíl na utváření českého školství: materiály z odborné konference, konané 6. listopadu 2002 v Přerově, Konířová, M. (ed.). Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 2003. ISBN Neuvedeno.

Internetové zdroje

Císařský patent ze dne 5. listopadu 1855 č. 195 ř. z. [online]. Vídeň: ©1855 [cit. 15. března 2009]. Dostupné na WWW: <<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm>>.

DOHNALOVÁ, T. *Rakousko-Uhersko v letech 1867-1918* [online]. ©2007 [cit. 15. března 2009]. Dostupné na WWW: <<http://klasickegymnasium.blog.cz/0703/rakousko-uhersko-v-letech-1867-1918>>.

SVATOŠ, T. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu*, [online]. [cit. 12. října 2008]. Dostupné na WWW: <http://lide.uhk.cz/pdf/ucitel/svatoto1/Publikace_download/R_01_Reformn%C3%AD_Pg.doc>.

Zákon 48, ze dne 25. května 1868 jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy v církvi [online]. ©1868 [cit. 16. března 2009]. Dostupné na WWW: <<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/48-1868.htm>>.

Abstrakt

ŠKODOVÁ, E. *Josef Úlehla a jeho přínos reformní pedagogice na přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice 2009. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce P. Bauman.

Klíčová slova: Pedagogika, přelom 19. a 20. století, reformní pedagogické hnutí, Moravské učitelstvo, Josef Úlehla, volná škola.

Práce pojednává o životě a díle Josefa Úlehly, jeho pedagogické, veřejné, částečně také politické činnosti a jeho působení v Ústředním spolku jednot učitelských na Moravě. V první části je charakterizována doba Rakouska-Uherska a politické a církevní vlivy na školství v „Zemích Koruny české“. Dále se práce podrobněji zabývá charakteristikou vzniku a vývoje reformního pedagogického hnutí na Moravě. V druhé části je uveden životopis Josefa Úlehly a jeho výchovně vzdělávací činnosti, které vyvrcholily v jeho osnově „volné školy“. V závěru práce je shrnut význam a reformátorský přínos výše zmíněného pedagoga a reakce na jeho dílo, nejen jeho současníků, ale také pozdějších pedagogických pracovníků.

Abstract

Josef Úlehla and His Contribution to Czech Educational Reforms at the turn of 19th and 20th Century.

Key words: education, educational reform movement, Moravian teachers, free school.

The thesis deals with the life and work of Josef Úlehla, a Czech reformist educator. It studies his educational, public and political activities and work in Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě (The Moravian Teachers Union). The time of Austria-Hungary empire, political and religious influences on education in „Countries of the Czech Crown“ are characterized in the first part of the thesis. The beginnings and evolution of the educational reform movement in Moravia is studied in detail. The second part presents a biography of Josef Úlehla and his educational activities which led to his idea of „free school“. The thesis concludes by summarizing the importance and reformatory contribution of Úlehla's work to educational reforms before WW2 and the reactions of his contemporaries and followers.